

Analitinė ir poanalitinė filosofija

AKRASIJĄ IR SUBJEKTĄ EGONOMIKOJE

Zenonas Norkus

Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra
Didlaukio 47–507, LT-2057 Vilnius
Tel. (370-2) 77 07 06, faks. (370-2) 22 35 63

Straipsnyje nagrinėjama klasikinės akrašijos problemos transformacija egonomikoje – tarpdisciplininėje tyrimų srityje, metodologiškai susijusioje su postanalitine filosofija. Lyginami akrašijos apibrėžimai analitinėje (D. Davidsonas) filosofijoje, kur ji suprantama kaip laisvi sąmoningi veiksmai, priešingi geriausiam veikėjo sprendimui, ir egonomikoje, kur ji apibrėžiama kaip transtemporaliai nenuoseklus elgesys, taip pat akrašijos problemos kėlimo būdai. Nušviečiami įdomesni egonomikos rezultatai, pasiekti nagrinėjant veikėjo savikontrolės mechanizmus, didžiausią dėmesį skiriant asmeninių taisyklių veiksmingumo sąlygų tyrimams (J. Elsteris, G. Ainslie, R. Nozickas). Analizuojamas egonomikos (D. Parfitas) indėlis į filosofinio mąstymo tradiciją, kvestionuojančią monolitinio subjekto sąvoką, atskleidžiamos paralelės ir ryšiai tarp savikontrolės ir racionalių veikėjų kooperacijos problemų. Parodomi panašumai ir skirtumai tarp subjekto analizės egonomikoje ir jo „ekspropriacijos“ kontinentinėje filosofijoje. Remiantis D. C. Dennetto pateikta žmogiškojo elgesio aiškinimų metateorine analize, egonomika vertinama kaip atskiras „homunkuliarinio funkcionalizmo“ strategijos pritaikymas, euristiškai panaudojantis intencionalinės nuostatos konceptualinius išteklius pakeliui į elgesio aiškinimą konstrukcinėje nuostatoje.

Raktažodžiai: akrašija, racionalaus pasirinkimo teorija, transtemporalinis pasirinkimas, homunkuliarinis funkcionalizmas

Įvadas

Viena iš populiariausių šiuolaikinės kontinentinės filosofijos filosofemų yra „žmogaus mirtis“, „subjekto ekspropriacija“ ir pan. Kaip parodysime šiame straipsnyje, susidomėjimas šia problematika nėra svetimas ir šiuolaikinei anglosaksų analitinei ir postanalitinei filosofijai. Savaiame suprantama, kad čia ji yra nagrinėjama savitu būdu, kurį lemia kito-

kia mąstymo tradicija. Ta tradicija yra vienaip ar kitaip susijusi su dar Platono ir Aristotelio darbuose iškelta akrašijos problema.¹ Šis graikiškas žodis į lietuvių kalbą galibūti verčiamas kaip „silpnava-

¹ Platono filosofijoje ši problema formuluojama vadinamojo „Sokrato paradokso“ pavidalu. Su juo susiduriame „Protagore“, kur Sokratas gina tezę, kad tėra tik viena dorybė – žinojimas ir kad žmonės nedorai elgiasi tik dėl nežinojimo. Aristotelis savąją akrašijos sampratą nuodugniausiai dėsto VII „Nikomacho etikos“ knygoje. Apie klasikinės akrašijos teorijas bei jų palyginimą su D. Davidsono pažiūromis žr.: Spitzley Th. *Handeln wider besseres Wissen. Eine Diskussion klassischer Positionen*. Berlin: Walter der Gruyter, 1992.

Straipsnis parengtas pranešimo Lietuvos filosofų draugijos mokslinėje konferencijoje „Po subjekto: šiuolaikinės filosofijos raidos tendencijos“ 2000 m. gegužės 5–6 d. pagrindu.

liškumas“, „nesusivaldymas“ arba „nesantūrumas“. Tačiau dėl tam tikrų priežasčių, kurios bus paaiškintos vėliau², vartosiu tarptautiniu žodžiu jau tapusį *akrasijos* terminą, kaip tai daro ir daugelis anglų kalba rašančių autorių. Šiuo žodžiu nurodomą dalyką išraiškingsiai aprašo apaštalas Paulius Laiške romiečiams: „aš net neišmanau ką daras, nes darau ne tai, ko noriu, bet tai, ko nekenčiu. (...) Mat aš sugebu gero trokšti, o padaryti – ne. Aš nedarau gėrio, kurio trokštu, o darau blogį, kurio nenoriu.“³ O pačią problemą galima suformuluoti tokiu klausimu: ar veikėjas gali sąmoningai ir laisvai veikti priešingai savo paties geriausiam sprendimui? Apaštalo Pauliaus citata išreiškia ikianalitinę intuiciją, kurioje į šį klausimą atsakoma teigiamai. Problema kyla dėl to, kad toks atsakymas prieštarauja kitoms, ne mažiau tvirtoms ikianalitinėms intuicijoms. Šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje šią problemą priimta formuluoti amerikiečių filosofo Donaldo Davidsono pasiūlytu būdu.⁴ Anot Davidsono, atsakyti į klausimą, kaip galima akrasija, reiškia paaiškinti, kaip gali būti suderinti šie trys teiginiai:

P1. Jeigu veikėjas x nori labiau už y ir mano, kad yra laisvas daryti x arba y, tai jis sąmoningai darys x, jeigu jis sąmoningai (*intentionally*) daro x arba y.

P2. Jeigu veikėjas sprendžia, kad geriau daryti x, o ne y, tai jis x nori labiau už y.

P3. Akratiški veiksmai egzistuoja.

Akratiško veiksmo apibrėžimas D: veikėjas, kuris daro x, pasielgia akratiškai, jeigu ir tik jeigu: (a) veikėjas daro x sąmoningai (*intentionally*); (b) veikėjas mano, kad jis yra laisvas padaryti alternatyvinį poelgį y; (c) veikėjas sprendžia,

² Žr. 29 ir 36 išnašą.

³ Rom 7, 15; 7, 18–19. Vert. Č. Kavaliausko.

⁴ Žr.: Davidson D. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press, 1980. P. 22–42.

kad atsižvelgus į visas aplinkybes (*all things considered*), geriau būtų daryti y.

Savo plačiai išgarsėjusiame straipsnyje „Kaip galimas valios silpnumas?“⁵, kuris pirmą kartą buvo paskelbtas 1970 m., Davidsonas parodo⁵, kad tie trys teiginiai gali būti suderinti skiriant dvi praktinio sprendimo (*judgment*) rūšis: besąlyginis (*unconditional*) ir sąlyginis (*conditional*). Žodis „sprendžia“ P2 vartojamas besąlyginio sprendimo, kurį Davidsonas tapatina su veiksmo intencija, prasme. Akratiško veiksmo apibrėžimo (c) dalyje jis vartojamas sąlyginio sprendimo prasme. Todėl loginio prieštaravimo tarp P1–P2 ir P3 nėra. Akrasija egzistuoja. Akratiškas yra veiksmas, kurio intencija neatitinka veikėjo geriausio sąlyginio sprendimo. Akrasija yra praktinio samprotavimo klaida, analogiška teorinio samprotavimo klaidai, kurią daro indukcinis samprotautojas, pažeidžiantis Rudolfo Carnapo indukcinėje logikoje suformuluotą „visų duomenų“ (*total evidence*) principą, reikalaujantį rinktis tarp hipotezių, atsižvelgiant į visus turimus duomenis.⁶ Praktiniam samprotavimui Davidsonas formuluoja jo analogą – santūrumo principą (*principle of continence*), nurodantį rinktis veiksmą, kuris yra geriausias visų turimų relevantiškų pagrindų atžvilgiu. Tai ir yra veiksmas, kurį pamatuoja veikėjo geriausias sąlyginis sprendimas.

Davidsono darbai⁷ davė pradžią jau sunkiai beapžvelgiamam srautui darbų, kurių autoriai

⁵ Žr.: Ibidem.

⁶ Žr.: Carnap R. *Logical Foundations of Probability*. Chicago: Chicago UP, 1950. P. 211 ff.

⁷ Ką tik išdėstytas idėjas D. Davidsonas plėtoja ir detalizuoja daugelyje kitų darbų: „Deception and Division“. In: Elster J. *The Multiple Self*. Cambridge: Cambridge UP, 1985. P. 79–92; „Paradoxes of Irrationality“. In: Wollheim R. & Hopkins J. (Eds) *Philosophical Essays on Freud*. Cambridge: Cambridge UP, 1982. P. 289–305 (Perspausdinta in: Moser P. K. (Ed.) *Rationality in Action*. Conatemporary Approaches. Cambridge: Cambridge UP, 1990. P. 449–464); „Incoherence and Irrationality“, *Dialectica*, 1985, Vol. 39. P. 345–354.

(Alfredas R. Mele, Davidas Pearsas, Amelie Ok- senberg Rorty ir kt.) kritikuoja, plėtoja, modifi- kuoja Davidsono idėjas ar siūlo visai naujas ak- rasijos problemos formuluotes bei sprendimus.⁸ Šio straipsnio objektas tėra tik viena, naujausia to srauto atšaka, kuriai vieni autoriai siūlo ego- nomikos⁹, o kiti – pikoekonomikos pavadinimą. Norvegų filosofas ir politologas Jonas Els- teris, naudojantis „egonomikos“ pavadinimą, apibrėžia ją kaip „intrapersonalinių ekonomi- nių santykių tyrimą“.¹⁰ Amerikiečių psicholo- gas George Ainslie, teikiantis pirmenybę „pi- koekonomikos“ arba „mikro-mikroekonomi-

kos“ pavadinimui, konkretizuoja šį apibrėžimą taip: „Kaip klasikinė ekonomika aprašo dery- bas tarp institutų dėl ribotų resursų, o mikro- ekonomika aprašo tokias derybas tarp individų, taip pikoekonomika aprašo sąveikas, kurios pri- mena derybas tarp dalių, kurias galima išskirti individo viduje, dėl baigtinės to individo elge- sio galios kontrolės (*for control of that individual's finite behavioral capacity*)“.¹¹ Ko gero, dar tiksliau egonomikos dalyką galima apibrėžti ką tik cituoto Ainslie'o veikalo paantrašte: egono- mika yra „viena po kitos sekantių motyvacinii būsenų asmens viduje strateginės sąveikos“ ana- lizė, panaudojant racionalaus pasirinkimo teori- jos žodyną ir analitines priemones.

Egonomiką bene ryškiausiai reprezentuoja tokie per paskutiniuosius 10–15 metų išėję kolektyviniai darbai kaip „Daugeriopas aš“¹², „Transtemporalinis pasirinkimas“¹³, „Žalingi įpročiai. Pradžia ir pabaiga“¹⁴, „Užkibti ant kab- liuko. Racionalumas ir žalingi įpročiai“.¹⁵ Jei- gu spręstume tiesiog pagal šiose knygose ben- dradarbiaujančių autorių žinybinę priklausomy- bę bei lyginamuosius citavimo dažnius, tai galė- tume egonomiką pavadinti transdisciplininių ty- rimų sritimi, kurioje bendradarbiauja filosofai (J. Elsteris, Robertas Nozickas¹⁶, Derekas Par-

⁸ Žr.: Mele A. *Irrationality. An Essay on Akrasia, Self-Deception, and Self-Control*. Oxford: Oxford UP, 1987; taip pat jo: *Springs of Action. Understanding Intentional Behavior*. Oxford: Oxford UP, 1992; Pears D. *Motivated Irrationality*. Oxford: Oxford UP, 1984; Rorty A. „Akrasia and Conflict“, *Inquiry*, 1980, Vol. 20. P. 193–212; taip pat jos: „Self-deception, akrasia and Irrationality“. In: Elster J. *The Multiple Self*. P. 115–132; Charlton W. *Weakness of Will*. Oxford: Basil Blackwell, 1988; Dunn R. *The Possibility of Weakness Will*. Indianapolis: Hackett, 1987. Analitinės filosofijos dar- bų, skirtų akrašijos problemai, apžvalgą žr.: Walker A. F. „The Problem of Weakness of Will“. *Nous*, 1989, Vol. 23, Nr. 4. P. 653–676.

⁹ Žodį „nukalė“ amerikiečių ekonomistas, vienas iš gar- siausių lošimų teorijos teoretikų Thomas Schellingas. Žr.: Schelling T. C. „Egonomics, or the Art of Self-Management“, *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 1978, Vol. 68. P. 290–294. Žr. taip pat jo: *Choice and Consequence*. Cambridge (Mass.), Harvard UP, 1984.

¹⁰ Elster J. „Weakness of Will and the Free Rider Problem“, *Economics and Philosophy*, 1985, Vol. 1. P. 231. Žr. taip pat jo: „Egonomics: the Economics of Personal Conflict. In: *The Great Ideas Today*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993. P. 87–135. J. Elsteris neabejotinai yra pats žymiausias egonomikos teoretikas ir egonominio diskurso organizatorius. Žr. taip pat jo: *Ulysses Unbound*. Cambridge: Cambridge UP, 2000; *Strong Feelings: Emotion, Addiction and Human Behavior*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1999; *Alchemies of the Mind. Rationality and the Emotions*. Cambridge: Cambridge UP, 1999; *Political Psychology*. Cambridge: Cambridge UP, 1993; *Solomonic Judgments. Studies in the Limitations of Rationality*. Cambridge: Cambridge UP, 1993; *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge: Cambridge UP, 1983; *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality*. Cambridge: Cambridge UP, 1979.

¹¹ Ainslie G. *Picoeconomics. The Strategic Interaction of Successive Motivational States within the Person*. Cambridge: Cambridge UP, 1992. P. XIII.

¹² Elster J. (Ed.) *The Multiple Self*. Cambridge: Cambridge UP, 1985.

¹³ Loewenstein G., Elster J. (Eds). *Choice over Time*. N.Y.: Russell Sage Foundation., 1992.

¹⁴ Elster J. (Ed.) *Addiction. Entries and Exits*. N.Y.: Russell Sage Foundation, 1994.

¹⁵ Elster J., Skog O. J. (Ed.) *Getting Hooked. Rationality and Addiction*. Cambridge: Cambridge UP, 1999.

¹⁶ Žr.: Nozick R. „Decisions of Principle, Principles of Decision,“ *The Tanner Lectures on Human Values*, 1993. Vol. 14. P. 115–202; taip pat jo: *The Nature of Rationality*. Princeton, N.J.: Princeton UP, 1993.

fitas¹⁷, Olavas Gjelsvikas), psichologai (G. Ainslie, George Loewensteinas), ekonomistai (T. Schellingas, Robertas H. Frankas), sociologai (Ole-Jorgenas Skogas), t. y. tie, kuriems vienaip ar kitaip rūpi racionalaus pasirinkimo problema. Jeigu bandytume egonomiką susieti su naujausiomis filosofijos raidos perspektyvomis, tai ji artimiausia vadinamajai postanalitinei filosofijai. Vienas iš svarbiausių postanalitinės filosofijos inspiracijos šaltinių yra garsioji Willardo van Ormano Quine'o analitinių ir sintetinių teiginių dichotomijos kritika. Ši dichotomija yra analitinės filosofijos, kaip pažintinio projekto, pagrindas. Ją atmetus, pranyksta pagrindas griežtai atskirti konceptualines problemas (kaip filosofinės analizės objektą) nuo empirinių problemų. Darydamas išvadas iš šios kritikos, W. Quine dar 60-ųjų metų pabaigoje suformulavo vadinamąjį „epistemologijos natūralizacijos“ projektą.¹⁸ Praktinė šios idėjos realizacija galima laikyti vadinamąjį kognityvinį mokslą (*cognitive science*), kur nusitrina ribos tarp epistemologijos, logikos, vadinamojo dirbtinio intelekto mokslo, kalbotyros, psichologijos ir neurofiziologijos. Kaip tyrimų sritis egonomika gali būti laikoma kognityvinio mokslo analogu. Kaip kognityviniame moksle yra natūralizuojama tradicinė teorinės filosofijos (visų pirma epistemologijos) problematika, taip egonomika natūralizuoja tradicinę praktinės filosofijos (visų pirma analitinės veiksmo filosofijos) problematiką.

Šiame straipsnyje skaitytojui siūloma analitinė egonominio diskurso apžvalga. Pirmoje dalyje išnagrinėsime, kaip egonomikoje perfor-

muluojama klasikinė akrasijos problema. Antra dalis skirta kai kurių racionalaus pasirinkimo teorijos (toliau: RPT) analitinių priemonių taikymui transtemporalinio pasirinkimo problemai analizuoti ir spręsti. Trečiojoje dalyje ieškosime konvergencijos bei divergencijos linijų tarp egonominio diskurso bei kontinentinės filosofijos filosofemų apie „subjekto ekspropriaciją“ bei „žmogaus mirtį“, taip pat pabandysime įvertinti egonomikos vietą žmogaus elgesio tyrimuose, pasinaudodami ką tik nužymėta analogija tarp kognityvinio mokslo ir egonomikos.

1. Kaip galimas neakratiškas elgesys?

Būdas, kuriuo akrasijos fenomenas yra nagrinėjamas egonomikoje, skiriasi nuo jo analizės filosofijoje (taip pat ir analitinėje) mažusiai dviem atžvilgiais. Pirma, jis joje apibrėžiamas analitinės racionalaus pasirinkimo teorijos priemonėmis. Davidsonas „akrasiją“ taiko tik tokiam veiksmui, kurį veikėjas daro tuo pat metu aiškiaisuprasdamas, kad tas veiksmas nėra geriausias iš tų, kuriuos jis gali pasirinkti. Šis atvejis, be abejo, yra įdomiausias kaip konceptualinės analizės problema, nors dėl jo empirinio realumo galima abejoti. Tačiau kasdienėje kalboje akrasija, arba silpnavališkumas, yra suprantamas žymiai plačiau. Silpnavaliais vadiname taip pat ir žmones, kurie be pagrindo keičia savo sprendimus, nevykdo savo pačių susidarytų planų, kai ateina metas juos įgyvendinti. Šiuo požiūriu klausimas, ar tuo metu jie žino, kad veikia ne pagal geriausią sprendimą, kurį jie tuo metu žino, nėra esminis akrasijos epizodų identifikacijai. Egonomika orientuojasi į platesnę akrasijos sampratą, apibrėždama akrasiją kaip intertemporaliai nenuoseklų elgesį.

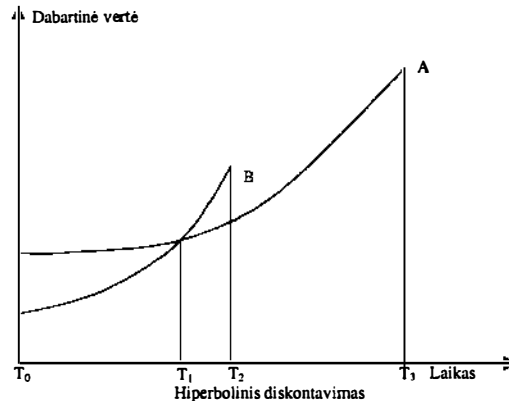
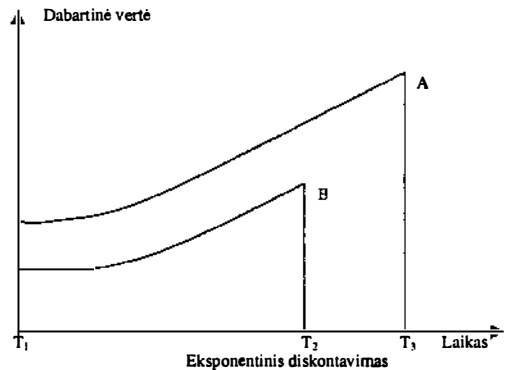
¹⁷ Žr.: Parfit D. *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press, 1984.

¹⁸ Žr.: Quine W. „Epistemology Naturalized“. In: Quine W., *Ontological Relativity and Other Essays*. N.Y., 1969. P. 69–90. Žr. taip pat: Kornblith H. (Ed.) *Naturalizing Epistemology*. Cambridge (Mass.), 1985.

Šis apibrėžimas remiasi racionalaus elgesio, kaip jis yra apibrėžiamas RPT, sąvoka.¹⁹ Ji formuluoja tam tikras minimalias sąlygas, kurias turi patenkinti veikėjo norai arba pirmenybės, kad veikėjo elgesį galima būtų kvalifikuoti kaip racionalų. Kai tos sąlygos patenkintos, veikėjo pirmenybių tvarką galima pavaizduoti naudoti funkcija, kuri kiekvienai pasirinkimo alternatyvai nurodo tam tikrą skaičių – naudos indeksą, o patį veikėjo elgesį galima aiškinti kaip šios funkcijos maksimizavimą. Minimali elgesio racionalumo, kaip jis suprantamas RPT, sąlyga yra nuoseklumas. Nuoseklumas reiškia, pirma, veikėjo pirmenybių (preferencijų) tranzityvumą. Jei *A* yra geriau už *B*, o *B* yra geriau už *C*, *A* jo pirmenybių tvarkoje yra aukščiau už *C*. Antra, elgesio nuoseklumas reiškia, kad pirmenybių tvarka tarp būsimų gėrybių nesikeičia vien dėlto, kad „bėga“ laikas.

Intertemporalinis elgesio nuoseklumas yra garantuotas, jeigu veikėjas vienodai vertina dabartines ir būsimas gėrybes. Tačiau toks vertinimas nėra neatsiejama „racionalaus elgesio“ sąvokos turinio dalis. Kitoks požiūris būtų labai abejotinas. Visoms kitoms sąlygoms liekant lygioms, šiandieninis alus yra geriau už rytojaus alų, 100 litų šiandien arba rytoj yra geriau už 100 litų poryt. Galime rytdienos, juolab porytdienos ir nesulaukti. Vertindami būsimas gėrybes mažiau už dabartines, būsimų gėrybių dabartinę vertę diskontuojame: kitoms sąlygoms liekant toms pačioms, kuo ilgiau gėrybės reikia laukti, tuo būsimos gėrybės dabartinė vertė yra mažesnė.

Elgesys gali būti transtemporaliai nuoseklus ir tuo atveju, jeigu veikėjas diskontuoja. Su svarbia išlyga: jeigu veikėjas dabartinę būsimų gėrybių vertę diskontuoja būdu, kurį analitiškai išreiškia eksponentinė funkcija, rodanti, kaip keičiasi dabartinė būsimų gėrybių vertė priklausomai nuo laiko, kurį tų gėrybių dar liko laukti. Diskontuojančio veikėjo pirmenybių intertemporalinis nuoseklumas reiškia, kad nuo laukimo laiko priklauso tik būsimųjų gėrybių dabartinės vertės dydžiai, bet ne jų pirmenybės tvarka. Jei *Jonas* nusprendžia, kad jam 1010 litų po metų ir vienos dienos yra geriau už 1000 litų po metų, tai jis, jeigu diskontuoja dabartinę būsimų gėrybių vertę eksponentiškai, taip pat nuspręs, kad 1010 litų rytoj yra geriau už 1000 litų šiandien. Jei *Jonas* yra indiferentiškas, ar 100

1 pav.

¹⁹ Smulkiau žr. Norkaus Z. „Apie plonąjį praktinį racionalumą ir jo pastorinimus“. *Problemos*. 1998. Nr. 54. P. 39–53. Intertemporalinio pasirinkimo problemos nagrinėjimo filosofijoje, psichologijoje ir ekonomikoje istorinę apžvalgą žr.: Loewenstein G. „The Fall and Rise of Psychological Explanations in the Economics of Intertemporal Choice“. In: Loewenstein G., Elster J. (Eds) *Choice over Time*. P. 3–34.

litų po mėnesio ir vienos dienos ar 100 litų rytoj, tai jis yra indiferentiškas ir dėl 100 litų šiandien ir 100 litų rytoj. Eksponentinį dabartinės būsimųjų gėrybių naudą diskontavimą vaizduoja viršutinis grafikas 1 pav.

Jeigu išorinės aplinkybės ar veikėjo informacija apie jas nepasikeičia, eksponentiškai diskontuojantis veikėjas visada laikosi iš anksto susidarytų planų. Kaip žinome, gyvenime labai dažnai atsitinka kitaip: susidarome kuo gražiausius planus, kuo nuosekliausiai surikiuodami savo veiksmus, taigi tam tikrų savo pirmenybių įgyvendinimą. Tačiau kai ateina metas realizuoti savo išankstinį pasirinkimą, darome ne tai, ką buvome pasirinkę, bet tai, ką jau atmetėme kaip blogesnę alternatyvą. Eidamas į pobūvį, Jonas tvirtai nusprendžia negerti daugiau kaip vieną taurelę vyno ir grįžti namo iki 11 valandos vakaro, kad rytojaus dieną būtų pakankamai žvalus užbaigti skubų darbą ir nereiktų klausyti žiaurių žmonos priekaištų. Tačiau atėjęs į vakarėlį ir išgėręs susiplanuotą stiklą, jis po to geria antrą, trečią ir ketvirtą, o į namus grįžta paryčiumi.

Davidsoną ir kitus analitinius veiklos filosofus šio tipo situacijose labiausiai domina klausimas, ar gali būti taip, kad Jonui geriant antrąjį stiklą vyno, geriausiu sprendimu jis tebe laiko to stiklo negerti. Tik tokiu atveju, jeigu į tą klausimą galima atsakyti teigiamai, jie tokius elgesio epizodus vadina akrasija. Egonomikos požiūriu, akrasija yra bet koks pirmenybių tvarkos pasikeitimas, kurį sąlygoja vien laiko tėkmė, o tiksliau – tam tikras ypatingas dabartinės būsimųjų gėrybių vertės diskontavimo būdas, kurį analitiškai išreiškia hiperbolinė funkcija (žr. apatinį grafiką 1 pav.). Šiaip jau verta pakartotinai pabrėžti, kad ne kiekvienas pirmenybių tvarkos pasikeitimas yra akrasija. Akrasija nėra pirmenybių pasikeitimai, paaiškinami veiksmo situacijos ir veikėjo informacijos apie ją pakiti-

mais. Jeigu Jonas penktadienio rytą nusprendžia, kad sekmadienį eis žvejoti, o ne į biblioteką, bet sekmadienio rytą vis dėlto traukia į biblioteką, jo poelgis nėra akraatiškas, jeigu, pavyzdžiui, šeštadienio vakare jis sužinojo, kad jam iki pirmadienio reikia baigti rašyti straipsnį.

Hiperbolinį diskontavimą vaizduojantis grafikas rodo, kaip laiko tėkmė pati savaime keičia pirmenybių tvarką: iki laiko momento T_1 veikėjas A vertina labiau už B, tačiau nuo šio momento B dabartinė vertė pranoksta A dabartinę vertę. Veikėjas, laikotarpiu T_0 - T_1 teikęs pirmenybę vėlesnei ir geresnei alternatyvai A, po T_1 renkasi blogesnę ir ankstesnę alternatyvą B, atsisakydamas A, o po laiko momento T_2 (kai blogesnioji alternatyva jau realizuota) dėl savo pasirinkimo apgailestauja. Šį reiškinį galima suvaizdinti ir tokiu palyginimu: iš toli žvelgdami į du vienas už kito stovintius namus, iš kurių tolimesnysis yra aukštesnis už artimesnį, regime ir juos abu, ir tai, kad toliau stovintis namas yra aukštesnis už arčiau stovintį. Kai prieiname prie pat artimesniojo namo, tolimesniojo ir aukštesniojo nebe matome: jį užstoja visą mūsų akiratį užėmęs artimesnysis namas. Kažkas panašaus vyksta ir akraatiško elgesioje: pagunda, kuri iš toli atrodo minka ir niekinga, atsidūrusi čia pat, užgožia didesnį ateities gėrį. Hiperboliškai diskontuojančio dabartinę būsimųjų gėrybių (kaip, beje, ir blogybių) vertę veikėjo elgesys yra transtemporaliai nuoseklus, taigi ir iracionalus RPT prasme.

Antrasis skirtumas tarp akrasijos analizės klasikinėje bei analitinėje filosofijoje ir egonomikoje yra kitokia problemos formuluotė. Klasikinėje analizėje savaime suprantamas, neproblemiškas, paaiškinimo nereikalaujantis dalykas yra transtemporaliai nuoseklus, neakraatiškas elgesys. Aiškintinu dalyku laikomi nukrypimai nuo jo, t. y. akrasija. Ainslie siūlo tą klasikinę problemą kėlimo būdą „apverstą“ ir aiškintimo reikalaujan-

čiu dalyku laikyti transtemporaliai nuoseklų, neakratišką elgesį.²⁰ Tokiu būdu apversdami klasikinę problematiką, suponuojame, kad hiperbolinis diskontavimas yra tam tikra „natūrali“ tendencija, palyginama su tolydžiu ir tiesiaiegiu kūnų judėjimu fizikoje. Turime paaiškinti, kodėl daugeliu, jeigu ne dauguma, atvejų pastebime nukrypimus nuo jos, t. y. transtemporaliai nuoseklų elgesį. Kaip ir kada žmogiško pavidalo būtybėms pavyksta šią tendenciją įveikti ir tapti „racionaliais veikėjais“, subjektais ar asmenimis?

Ši „galilėjiška“ akrasijos problema „apvertimą“ Ainslie pagrindžia nuoroda į rezultatus, gautus eksperimentiškai tiriant gyvūnų elgesį. Eksperimento sąlygomis pavyksta įveikti tokių metodinių keblumą, su kuriuo susiduriame, kai teigiame, kad kai kuriais atvejais pirmenybių pasikeitimas yra sąlygotas vien laiko tėkmės: kaip atskirti pirmenybių tvarkos pasikeitimus dėl pačių pasirinkimo alternatyvų bei informacijos apie jas pasikeitimų nuo jos pasikeitimų, kuriuos lemia vien laiko tėkmė? Eksperimentinių tyrimų pagrindu Harvardo universiteto psichologijos profesorius Richardo Herrnsteinas suformulavo jo taip pavadintą „atitikimo dėsnį“ (*matching law*).²¹ Šis dėsnis apibrėžia, kaip pasiskirsto gyvo organizmo elgesio (*behavior*) reakcijos B priklausomai nuo aplinkos teikiamų atlygių ar paskatinių (*reinforcement*) R dydžių: $B/B' = R/R'$.²²

²⁰ Žr.: Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 56–57.

²¹ Pirmą kartą in: Herrnstein R. J. „Relative and Absolute Strengths of Response as a Function of Frequency of Reinforcement“ // *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*. 1961. Vol. 4. P. 267–272. taip pat: Herrnstein R. J. & Vaughan W. Jr. „Melioration and Behavioral Allocation“. In: Staddon J. E. R. (Ed.) *Limits to Action*. New York: Academic Press, 1980. P. 143–176; Herrnstein R. & Prelec D. „Melioration“. In: Loewenstein G., Elster J. (Ed.) *Choice over Time*. N.Y.: Russell Sage Foundation, 1992. P. 235–264; Herrnstein R. *The Matching Law: Papers in Psychology and Economics*. Ed. By Laibson D. I., Rachlin H. Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1997.

²² Griežtai kalbant, anksčiau pateikta formulė tėra tik ankstyviausia „atitikimo dėsnio“ redakcija. Šiuolaikiniu požiūriu ji priimtina tik kaip tam tikros bendresnės to dėsnio formuliuotės ribinis atvejis.

Elementariu šį dėsnį iliustruojančiu pavyzdžiu gali būti eksperimentinių balandžių elgesys bandymų kameroje, kur jie galisnapu kapoti arba raudoną (B), arba žalią lemputę (B') ir priklausomai nuo kirčių skaičiaus su tam tam tikra tikimybe yra „atlyginami“ didesniu ar mažesniu lesalo kiekiu. Atitikimo dėsnis teigia, kad balandžių elgesio ar pastangų pasiskirstymas tarp dviejų (ar daugiau) elgesio rūšių atitinka (*matches*) atlygių už šias elgesio formas dydžių santykį. Eksperimento sąlygomis galima varijuoti taip pat ir atlygio laukimo trukmę. Pavyzdžiui, jeigu balandis n kartų kerta į raudoną mygtuką, tai jam gali būti atlyginta mažu lesalo kiekiu tuoj pat, o jeigu jis tiek pat kartų kerta į žalią mygtuką, tai jam atlyginama didesniu kiekiu, tačiau tik po daugiau ar mažiau ilgo laiko. Atsižvelgiant į laukimo trukmės D (*delay*) ir atlygio dydžius A (*amount*), atitikimo dėsnis gali būti konkretizuotas: $B/B' = A/A' \cdot D/D'$. Iš taip suformuluoto atitikimo dėsnio plaukia formulė, kurinurodo, kaip atlygio dabartinė vertė V (*value*) priklauso nuo jo dydžio A ir laukimo laiko: $V = A/D$. Grafikų kreivės, kurios vaizduoja, kaip fiksuoto A dydžio V kinta priklausomai nuo D, yra hiperbolinės ir „numato, kad tam tikrose pasirinkimo situacijose pirmenybė laikinai pasikeis vien tik kaip laiko funkcija“.²³

Komentuodami „atitikimo dėsnio“ apibendrinamų eksperimentinių duomenų rezultatus, R. Herrnsteinas ir Wiliamas Vaughanas nurodo, kad gyvulių elgesiui aiškinti geriau tinka ne racionalaus pasirinkimo teorijoje apibrėžiama naudos maksimizavimo arba optimizavimo sąvoka, bet „melioravimo“ (nuo lot. *melior* – geresnis) sąvoka.²⁴ Maksimizuojančios būtybės

²³ Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 66. In: Loewenstein G., Elster J. (Eds) *Choice over Time*. P. 125–127.

²⁴ Žr. Herrnstein R. J. & Vaughan W. Jr. „Melioration and Behavioral Allocation“, ypač p. 163–165, 170–173.

elgesio srautai pasiskirsto taip, kad visų jų teikiama ribinė nauda yra vienoda. Melioruojanti būtybė išlygina ne jų ribines, bet vidutines naudas.²⁵

Panašiai natūralaus, gamtiško žmogaus „vyresniųjų brolių“ (Johannas G. Herderis) elgesio ir antgamtiško, racionalaus žmogaus elgesio skirtumą nusako ir Jonas Elsteris.²⁶ Jis skiria lokaliai maksimizuojantį ir globaliai maksimizuojantį elgesį. Globaliai maksimizuojanti būtybė sugeba veikti pagal strategiją – „vienas žingsnis atgal, du žingsniai pirmyn“, o lokaliai maksimizuojanti būtybė sugeba žengti tik pirmyn, t. y. melioruoti. Būtybė, pasiekusi lokalinį maksimumą, gali būti palyginta su alpinistu, kuris nori įkopti į aukščiausią kalnagūbrio kalną, įkopia į kalną, kuris jam atrodo aukščiausias, o įkopus pamato, kad aukščiausias yra ne šis, o kitas kalnas. Aukščiausias kalnas yra globalinio maksimumo analogas, o įkoptasis kalnas yra lokalinis maksimumas. Nors ir lokalinis, jis yra maksimumas, nes jį įkopus melioruoti, t. y. kopti dar aukščiau, nebeįmanoma. Kad alpinistas pasiektų globalinį maksimumą, jis kurį laiką turi ne „melioruoti“, bet „peioruoti“ (nuo lotyniško žodžio *peior* – blogesnis), – leisti nuo kalno. Hiperboliškai diskontuojanti būtybė globalinį maksimumą gali pasiekti tik atsitiktinai. Atsidūrusi lokalinio maksimumo būklėje, ji nebegali savo iniciatyva jos palikti.

²⁵ Taip skirtumą tarp maksimizavimo (optimizavimo) ir melioravimo aiškina Elsteris. Žr.: Elster J. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge UP, 1989. P. 87.

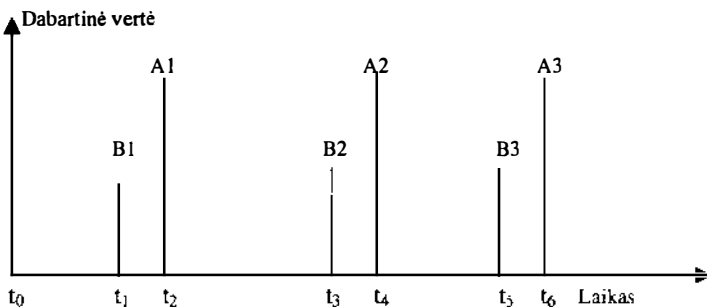
²⁶ Žr.: Elster J. *Subversion der Rationalität*. Frankfurt a. M.: Campus, 1987. S. 36–48. Teigdami, kad „vyresnieji broliai“ gali tik „melioruoti“, kiek supaprastiname. Viena vertus, tam tikro tipo situacijose, kurios modeliuojamos eksperimentuose su vadinamąja VR/VR pastiprinimo schema, melioruojantis elgesys užtikrina elgesio srautų paskirstymo optimalumą. Tokie situacijose melioruojančios būtybės elgesys nesiskiria nuo maksimizuojančios būtybės elgesio. Kita vertus, tam tikrais išskirtiniais atvejais netgi balandžiai gali išmokti „nepasiduoti“ ankstesniojo mažesniojo atlygio „pagundai“.

Tarę, kad žmogaus „įgimta“ ar „natūrali“ diskonto funkcija yra hiperbolinė, ir gauname pagrindinę egonomikos problemą: paaiškinti, kaip žmogaus pavidalo būtybei pavyksta sėkmingai simuliuoti racionalų subjektą, t. y. globaliai maksimizuojančią būtybę su eksponentine diskonto funkcija, ar net tokiu būti. Apie tokios simuliacijos sėkmę neginčijamai liudija tokie faktai, kaip pinigų taupymas, sugebėjimas netgi badmečiu nesuvalgyti sėklos atsargų pavasarinei sėjai ir (kartais) išverti kankinimus. Egonomikos dėmesio centre yra savikontrolės mechanizmai, kurių dėka žmogui pavyksta elgtis taip, kad jis kartais darosi sunkiai beatskiriamas nuo mikroekonomikos vadovėliuose vaizduojamo tobulai racionalaus *homo oeconomicus*, kuris visada diskontuoja eksponentiškai ir maksimizuoja globališkai.

Preliminarinis atsakymas į klausimą, kaip galimas neakratiškas elgesys, yra toks: transtemporaliai nuoseklus elgesys yra tam tikras įgūdis ar kompetencija, kurios galime išmokti. Svarbiausia tokio išmokymo sąlyga yra tipinės situacijos, kurioje tenka rinktis tarp ankstesniojo mažesniojo ir vėlesniojo didesnio atlygio, pasikartojimas. Jeigu Jonas vakar rytą nusprendė vakare negerti, bet vis dėlto gėrė, tai šiandienyktis Jonas, rytą vėl tvirtai nusprendęs vakare negerti, jau rytą gali numatyti, kad šiandien vakaryktė istorija pasikartos ir iš anksto imtis tam tikrų priemonių prieš save patį (šiandienos vakaro Joną). Tokios pasirinkimo alternatyvų laikinės serijos struktūrą vaizduoja 2 pav.

Išankstinio susivaržymo (*precommitment*) priemonės, kuriomis veikėjas gali išvengti transtemporaliai nenuoseklus elgesio, galima suskirstyti į dvi grupes: „ekstrapsichines“ ir „intraprachines“.²⁷ Pirmuoju atveju veikėjas, nu-

²⁷ Žr.: Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 130–144; Elster J. *Subversion der Rationalität*. S. 67–78, 132–140. Ekstrapsichinėms išankstinio susivaržymo priemonėms daugiausiai dėmesio skiria Thomas Schellingas. Žr.: Schelling Th. *Choice and Consequence*. P. 57–112.

2 pav.

matantis būsimą savo pirmenybių pasikeitimą, iš anksto apriboja savo pasirinkimo galimybes. Tai gali reikšti (a) išankstinį akrašijos metu fiziškai galimų veiksmų aibės apribojimą. Tokios manipuliacijos savimi technikos prototipas yra Homero „Odisejoje“ pasakojama istorija, kaip Odisejas sėkmingai praplaukė sirenų nutūptas uolas, prieš tai paliepęs jį pririšti prie stiebo, o savo palydovams-irkluotojams užsilipdyti vašku ausis, kad jie nebegirdėtų nei sirenų giesmių, nei jo paties įsakymų keisti laivo kursą. Kaip matyti iš šios istorijos, galimi ir labiau primityvūs, ir labiau rafinuoti šios savikontrolės technikos variantai. Pirmąjį Odisejas primeta savo pavaldiniams, antruoju naudojasi pats.²⁸

Kita (b) ekstrapšichinė išankstinio susivaržymo technika yra alternatyvų vertės pakeitimas „viešomis lažybomis“ (*public side bets*). Šios technikos panaudojimo pavyzdžiu gali būti sprendimo mesti rūkyti pagarsinimas. Taip rūkorus bičiulių ir pažįstamų ironiškų šypsnių perspektyva iš anksto sau užnuodija būsimų užsi-

traukimų skonį ir sumažina jų patrauklumą, priartėjus silpnumo akimirakai.

Prie intrapsichinių išankstinio susivaržymo priemonių priklauso (a) dėmesio kontrolė, (b) emocijų kontrolė ir (c) asmeninės taisyklės (*personal rules*). Dėmesio kontrolė, t. y. dėmesio nukreipimas nuo „pavoingo“ objekto, yra pakankamai efektyvi priemonė, kovojant prieš trumpai (ne daugiau kaip kelios sekundės) trunkančio pirmenybių tvarkos pasikeitimo sąlygotus elgesio reiškinius, kuriuos Ainslie vadina „niežuliais“ (*itches*). Tai nagų kramtymas, kasymas ir pan. Ši priemonė nėra pakankama kovojant prieš nuo kelių valandų iki kelių dienų užtrunkančius žalingų įpročių (*addictions*) pasireiškimus (pavyzdžiui, girtavimo ar bulimijos priepuolius), taip pat prieš išstisus mėnesius ir metus trunkantį elgesį, kurį veikia sieja su jam pačiam nepriimtinais charakterio bruožais ar „neteisingais“ gyvenimo tikslais (jį Ainslie vadina „išsipardavimu“ (*sellout*)).²⁹ „Emocijų kon-

²⁸ Maxas Horkheimeris ir Theodoras Adorno savo garsiojoje knygoje „Švietimo dialektika“ interpretuoja šią istoriją kaip „buržuazinio“ individo santykio su menu paradigmą. Odisejas įkūnija save kontroliuojantį, „blaiviai“ besielgiantį praktiniame gyvenime „buržuazinį“ individą, kuris tuo pat metu leidžia sau kontempliatyviai pasimėgauti meno vaizduojamomis aistromis. Menas „nukenksminamas“ jį griežtai atskiriant nuo praktinio gyvenimo. Žr.: Horkheimer M., Adorno Th. W. *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Frankfurt a. M.: Fischer, 1989 (1944). S. 66–67.

²⁹ Iš viso Ainslie skiria keturis akrašijos tipus. Be jau minėtų trijų (*itches, addictions, sellouts*), atskira akrašijos forma jis laiko taip pat ir skausmus (*pains*), visų keturių tipų reiškinis siedamas su tuo pačiu hiperboliško diskontavimo fenomenu. Skausmo susiejimas su hiperboliniu diskontavimu yra labiausiai kontraintuityvus ir kontroversiškas: kasdienėje kalboje žnogaus, kenčiančio skausmų priepuolius, nevadiname „nesantūriu“ arba „silpnavaliu“ (taip vadinamas tik tas, kas nepajėgia iškęsti skausmo be aimanų ir ašarų). Tai viena iš aplinkybių, kodėl aptariamą reiškinį geriau vadinti „akrašija“, o ne labiau įprastais „silpnavališkumo“ ir „nesantūrumo“ vardais.

trole naudojama daugiausiai prieš žalingus įpročius (*addictions*)“.³⁰ „Pasiduoti pagundai“ verčianti emocija „gesinama“ priešstatant jai priešingą – pasišlykštėjimo pagundos objektu emociją. Taip, pavyzdžiui, norintis rūkyti, bet nebe-norintis norėti rūkyti tokią emociją gali susižadinti, prisiminęs muziejuje matytą visą gyvenimą rūkiusio ir nuo plaučių vėžių mirusio žmogaus plaučių preparatą arba įsivaizdavęs, kad cigarečių dūmai yra automobilio išmetamosios dujos ir t. t.

Svarbiausia intrapsichinė išankstinio susivaržymo priemonė yra asmeninės taisyklės: „niekada negerisi daugiau kaip du bokalus alaus“; „rytais darysiu mankštą“ ir pan. Problema ta, kaip tas taisyklės padaryti veiksmingas. Pavyzdžiui, kaip veikėjas, kuris penktadienio vakare nusistatė asmeninę taisyklę „nuo rytojaus rytais darysiu mankštą“ gali užsitikrinti, kad jis rytojaus rytą jos paisys, o ne atidės jos vykdymo pradžia porytidienos rytui ir t. t. Ainslie teigia, kad veikėjui tai pavyksta sudarant „privačias lažybas“ (*private side bets*) su savimi. Tokias lažybas veikėjas sudaro, kai taria, kad jeigu jis nepasimankštins rytojaus rytą, tai jis nesimankštins rytais niekada. Jis laiko savo elgesį rytdienos rytą precedentu – pagrindu numatyti savo elgesį visų dar likusių jam gyventi dienų rytais. Taip jis suriša (*bunches*) visus būsimus savo rytmetinius pasirinkimus į vieną „ryšulį“ ir visų jų rezultatų visuminę vertę priskiria savo rytdienos elgesiui.

Jeigu jis rytdienos rytą savo elgesio alternatyvas – kiek ilgiau pagulėti lovoje arba mankštintis – vertintų be šios ateities ipotekos, tai jis atsižvelgtų tik į šio atskirai paimto nepasimankštini-mo žalą savo sveikatai. Ji tikrai nėra didelė. Veikėjas neturi pagrindo manyti, kad, šiandien rytą nepasimankštinęs, jis bent viena diena sutrum-

pins savo gyvenimą ar susirgs hipertoniija. Tačiau veikėjas, kuris sudarė privačias lažybas, sprendžia kitaip. Jis taria, kad nuo to, kaip jis pasielsgs šiandienos rytą, priklauso jo elgesys likusiais jo gyvenimo rytais. Todėl jis dabartiniams, šio ryto, poelgiams priskiria visų su jais jo vaizduotėje „surištų“ būsimų poelgių visais kitais rytais vertę. Nors vieno atskiro nepasimankštini-mo pasekmės veikėjo būsimai gerovei yra nykstamai mažos, kumuliatyvios visų nesimankštini-mų pasekmės yra didelės: jeigu veikėjas niekada rytais nesimankštins, jis keliais metais trumpiau gyvens, bus mažiau darbingas ir t. t. Tai yra ta kaina, kurią veikėjas taria turėsiąs sumokėti šiandien rytą pralošęs savo lažybas su savimi, t. y. likęs tįsoti lovoje. Ir ši kaina yra pakankamai didelė, kad atsvertų dabartinę pasilepinimo lovoje šį rytą vertę. Jeigu pasinaudotume 1 pav. įvaizdžiais, tai papildomas tos kainos krūvis tiek „pažemina“ alternatyvą B, kad ji „nebeužstoja“ veikėjui tolimesnės ir geresnės alternatyvos A. Grafikų kreivės nebesikerta – veikėjas keliai iš lovos ir mankština.

Kaip teigia Ainslie, tas skiriantis žmogų nuo jo „vyresniųjų brolių“ sugebėjimas, kuris filosofinėje tradicijoje yra vadinamas „valia“, ir yra ne kas kita, kaip save patvirtinantis (*self-confirming*) savo elgesio numatymas (*self-prediction*). Valingas yra pasirinkimas, paremtas tokia ypatinga „mentalinė buhalterija“, kurioje veiksmai yra vertinami ne tik pagal jų tiesioginius padarinius, tačiau traktuojant juos taip pat ir kaip būsimų pasirinkimų precedentus, simbolius bei priskiriant jiems taip pat ir būsimųjų pasirinkimų padarinių sumarinę vertę. Kuo ilgesnė ir svarbesnė ta ateities vertingų dalykų, kuriuos veikėjas savo mentalinėje buhalterijoje „suriša“ į ryšulį ir susieja su dabartiniu pasirinkimu, „serija“, tuo jo valia „stipresnė“, t. y. tuo didesnei dabatinei pagundai ar „impulsui“ veikėjas įstengia atsispirti. Ir atvirkščiai, veikėjo valia silpsta ir nyksta, kai jis nebein-

³⁰ Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 174.

terpretoja savo dabartinių veiksmų kaip būsimos elgesio precedentų bei simbolių.³¹

Asmeninių taisyklių („valios“) veiksmingumo sąlygas egonomikos teoretikai nušviečia ne visai vienodai. Elsteris nurodo, kad, nuoseklaus kauzalinio mąstymo požiūriu, sudarantis „privacias lažybas“ veikėjas samprotauja ydingai, magiškai. Maginiam mąstymui būdingas priešasčių ir simptomų neskyrimas bei iš to kylantis tikėjimas manipuliacijų simptomais bei simbolių kauzalinio veiksmingumu. Veikėjo elgsys šį rytą nedeterminuoja jo elgesio kitą rytą. Jį determinuos veikėjo psichinė ir fizinė būseną kitos dienos rytą. Nors veikėjas šiandien rytą nesimankštino, rytoj rytą jis gali atsikelti ir pasimankštinti, nubudęs visą valandą anksčiau ir neturėdamas kas veikti. Veikėjas savo elgesį šį rytą gali laikyti tik savo elgesio kitos dienos rytą simptomu, turinčiu ne kauzalinę, bet tik diagnostinę reikšmę. Jeigu stebėtojas apie Joną (arba Jonas apie save) konstatuoja, kad jis šiandien rytą mankštinosi, tai jis turi daugiau pagrindo laukti, kad Jonas mankštinsis ir rytoj, negu manydamas jį nesimankštinantį. Tačiau visa tai yra tik pagrindai, simptomai Jono elgesiui rytojaus dieną numatyti, bet ne jo rytdienos ryto elgesio priežastys.³² Todėl savo elgesiui šį rytą Jonas ga-

li paveikti tik šiandieninius savo elgesio rytdienos rytą simptomus, bet ne patį rytdienos ryto elgesį. Tačiau būtent dėl to, kad veikėjas apie dabartinį savo elgesį šiandienos rytą mąsto magiškai, manydamas, kad šis elgsys determinuoja jo elgesį visais būsimais rytais, šio ryto neatsikėlimas iš lovos jam įgyja tokią didelę negatyvią („egzistencinę“) vertę, kad jis įstengia šį rytą atsikelti iš lovos ir pasimankštinti, t. y. vykdyti savo išankstinį planą. Jei asmeninės taisyklės yra veiksmingos dėl kauzalinės ir diagnostinės dabartinio elgesio reikšmės suplakimo klaidos, o veikėjas nė nebando jos pastebėti ir ištaisyti, galima sakyti, kad natūrali hiperbolinio diskontavimo tendencija neutralizuojama su saviapgaulės pagalba.³³

R. Nozickas samprotauja kiek kitaip.³⁴ Jis „privaciu lažybu“ veiksmingumą aiškina ne tiek dabartinio elgesio kauzalinės ir diagnostinės reikšmės suplakimo klaida, kiek kita sisteminga klaida, kurią ekonomistai mato veikėjų, kurie nesiskaito su principu „kas buvo, tas pražuvo“ (*let bygones be bygones*), elgsyje. Šis principas iš racionalaus veikėjo reikalauja, kad jis, vertindamas pasirinkimo alternatyvas, atsižvelgtų tik į jų būsimą naudą ir ignoruotų vadinauosius neatgaunamus kaštus (*sunk costs*). Jeigu tikėsime R. Nozicku, tai veikėjas „kritinėje zonoje“ tarp T_1 ir T_2 (žr. 1 pav.) lieka ištikimas

³¹Tai gali atsitikti dėl įvairių priežasčių, – tarp jų ir dėlto, kad veikėjas užsimiršta ir prideramai nebetvarko savo „mentalinės buhalterijos“. Todėl „valios jėga“, t. y. asmeninės taisyklės, yra veiksmingos prieš akrasiją tik „poroje“ su dėmesio kontrole. Apie skirtingų savikontrolės mechanizmų sąveiką žr.: Ainslie G. *Picoeconomics*. P. 174–179.

³²Griežtai kalbant, tai ne visiškai taip – tiek, kiek žmogaus elgsys paklūsta vadinamajam „paseknės dėsnii“ (*law of effect*), kuris teigia, kad pozityviai „pastiprinto“ (*reinforced*) elgesio dažnis didėja. Tiek, kiek žmogaus elgsys priklauso nuo šio dėsnio, tiek šiandieninis elgsys taip pat ir priežastingai paveikia rytdienos elgesį. Tačiau ta įtaka, kurią šiandieninis elgsys „sąlyginių refleksų“, t. y. neurofiziologijos, lygmenyje daro rytojaus elgesiui, nė iš tolo neprilygsta tai, kurią jam priskiria pagal asmenines taisykles veikiantis veikėjas. Jeigu aš

dar neturiu „ipročio“ rytais mankštintis, tai dėl to, kad aš šiandien atsikėlęs pasimankštinau, jo neįgyšiu. Jeigu aš tą įprotį jau turiu, tai dėl to, kad šiandien rytą nepasimankštinau, jo neprarasiu. Žr.: Nozick R. *The Nature of Rationality*. P. 19.

³³Žr.: Elster J. „Introduction“. In: Elster J. (Ed.) *Multiple Self*. P. 7–8; taip pat jo: *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge UP. P. 50. Kitur Elsteris sprendžia kiek kitaip, nekvėstionuodamas valingo žmogaus „mentalinės buhalterijos“ racionalumo. Žr.: Elster J. „Weakness of Will and the Free Rider Problem“. P. 263.

³⁴Žr.: Nozick R. *The Nature of Rationality*. P. 21–26.

savo ankstesniam pasirinkimui todėl, kad jis su tuo principu nesiskaito. Vertindamas gundančią menkavertę alternatyvą B, jis atsižvelgia taip pat ir į jau padarytas investicijas – ankstesnes pastangas laikytis „asmeninės taisyklės“. Jeigu jis šį kartą pasiduotų pagundai, tai ne tik sumažėtų tikimybė, kad jis pajėgs likti atsparus panašiai pagundai ateityje, bet taip pat padidėtų tikimybė, kad galų gale („asmeninei taisyklei“ visiškai žlugus) praras prasmę visos pastangos, kuriomis jam pavykdavo atsisirti pagundai anksčiau. Kuo daugiau veikėjas yra į tam tikrą privačią taisyklę jau investavęs, tuo atkakliau jos laikosi, ir tuo stipresnė jo valia, priešinantysis pagundai.

Aptartų savikontrolės priemonių, o visų pirma – „asmeninių taisyklių“ – panaudojimas yra susijęs su tam tikromis šalutinėmis pasekmėmis, kurias galima pavadinti ir jų kaina.³⁵ Iš anksto susivaržiusio asmeninėmis taisyklėmis veikėjo elgesys nustoja būti spontaniškas. Savo impulsyvumą veikėjas įveikia kompulsyvumo (nuo angl. *compulsive*) sąskaita: jo elgesys darosi rigidiškas (nelankstus), jis tampa savo paties sau nusistatyto įstatymo vergu, laikydamasis jo ir tose situacijose, kai geriausia jo nesilaikyti. Davidsonas atkreipia dėmesį, kad kartais veikiame prieš savo geriausią sprendimą ne dėl valios stokos, bet greičiau dėl valios pertekliaus.³⁶ Jeigu Jonas atsigulė miegoti, pamiršęs išsivalyti dantis, ir jis nusprendžia, kad dėl vienos vienintelės miego su nevalytais dantimis nakties jo dan-

³⁵ Smulkiau žr.: Ainsile G. *Picoeconomics*. P. 185–227; taip pat jo: „The Dangers of Willpower“. In: Elster J., Skog O.-J. *Getting Hooked. Rationality and Addiction*. P. 65–92.

³⁶ Žr.: Davidson D. *Essays on Actions and Events*. P. 30. Tai dar vienas pagindas laikyti „akrasiją“ tinkamiausiu aptariamų reiškinų pavadinimu – geresniu už „nesusivaldymą“ ar „silpnavališkumą“. „Per stiprios“ savikontrolės sąlygotas poelgis yra kebloka vadinti „nesantūriais“ ar „silpnavališkais“.

ty nesuges, tai jam geriausia likti lovoje. Bet Jonas neužmiega, keliiasi ir valosi dantis, tuo pat metu suvokdamas, kad jo poelgis jo geriausio sprendimo neatitinka. Jo elgesys yra akraatiškas, bet ne impulsyvus, o kompulsyvus. Panašios pasekmės neišvengiamos, kai veikėjo nusistatytos taisyklės yra paprastos, griežtos ir vienareikšmiškos. Nuo alkoholio pavojų geriausiai apsaugo paprasta ir aiški taisyklė: „niekada negerk nei lašo alkoholio“. Bet jeigu Jonas gyvena ne islamiškoje, bet vakarietiškoje visuomenėje, vargu bau ar tokia taisyklė yra optimali.

Veikėjas gali bandyti išvengti nepageidautinų šalutinių paprastų ir griežtų taisyklių laikymosi pasekmių, detalizuodamas jas išlygomis. Pavyzdžiui, Jonas gali nuspręsti negerti nė lašo alkoholio, išskyrus tam tikrus atvejus: kai jis susitinka geriausius draugus arba kai jam įkanda gyvatė ir jis savo gyvybei išgelbėti turi išgerti specialaus spirituoto antpilo. Tačiau šis kovos su kompulsyvumu būdas yra rizikingas. Pradėjus „asmenines taisykles“ kazuistiškai detalizuoti, sunku šitą „iš vietos pajudėjusį“³⁷ detalizacijos procesą besustabdyti. Kartą pasidavęs pagundai veikėjas gali gelbėti savo taisyklę, taręs, kad ji tebegalioja, išskyrus situacijas, analogiškas tai, kurioje jis ką tik paslydo. Tokiomis išlygomis jis įsisteigia sau savotiškus „nuodėmės kvartalus“ – nusistato sau tam tikras išimtis, kurioms taisyklės negalioja. Tačiau, kartą legalizuoti, nuodėmės kvartalai plečiasi – išimtinių situacijų sąrašas ilgėja. Vyksta taisyklės erozija. Kita vertus, veikėjas vis dažniau ieško kelio į tuos nuodėmės kvartalus. Leidęs sau gerti tik su geriausiais draugais, Jonas pasidaro labai draugiškas – didėja jo geriausių draugų ratas, o bendravimas su jais darosi vis intensyvesnis. Jis nusiper-

³⁷ Plg. garstijį Michailo Gorbačiovo posakį „process pošol“.

ka ne tik antpilo nuo gyvatės įkandimo, bet ir gyvačių, įsirengdamas savo bute vivariumą, ir vis dažniau užmiršta uždaryti narvo dureles. Odisėjas, išankstinio susivaržymo priemonėmis pergudravęs pats save, vėl gudrauja, ieškodamas būdų, kaip savo paties susivaržymus apeiti. Veikėjas, kuris, prieš įžengdamas į „pavojaus zoną“ T_1 - T_2 , apdairiai neutralizavo hiperbolinio diskontavimo tendenciją, būdamas toje zonoje, naujomis saviapgaulėmis siekia neutralizuoti pirmąją neutralizaciją.³⁸

Taigi egonomikos atsakymas į klausimą – kaip galimas racionalus, t. y. transtemporaliai nuoseklus, neakratiškas elgesys, yra gana paradoksalus: elgesio subjektui pavyksta elgtis transtemporaliai nuosekliai tiek ir todėl, kiek jam pavyksta pergudrauti patį save: taip, kad viena jo elgesio iracionali tendencija užblokuoja ar neutralizuoja kitą. Taip krizinis Vakarų subjektas ir gyvuoja, manevruodamas tarp bulimijos ir anoreksijos. Tačiau kaip „subjektas“ apskritai gali prieš save patį gudrauti? Juk „gudrauti“ reiškia kažką slėpti, manipuliuoti informacija ir pan. Bet ar galima ką nors nuslėpti nuo savęs? Visi tokie ir panašūs pasakymai yra prasmingi tik tuo atveju, jeigu atsisakome prielaidos, kad už tam tikro organizmo elgesio srautą „atsako“ jame slypintis vienas vienintelis „subjektas“. Iš tikrųjų, ar tas Odisėjas, kuris įsako pririšti save prie stiebo, yra tas pats, kuris, klausydamas sirenų giesmių, veržiasi iš virvių? Ar tas Jonas, kuris nori nenorėti gerti alkoholio, yra tas pats, kuris nori išgerti? Ar ta Onutė, kuri vakar norėjo nusizudyti, yra ta pati Onutė, kuri šiandien džiaugiasi saulėta pavasario diena ir tuo, kad liko gyva? Galų gale galime užduoti dar radikalesnį klausimą: kodėl turime būti transtemporaliai

nuoseklūs ir vadovautis išankstiniais planais, o ne norais, kurie štai šiuo laiko momentu yra stipriausi?

2. „Daugialypis subjektas“ egonomikos veidrodyje

Egonomika šių klausimų nevengia, kaip nevengė jų ir tradicinė filosofija. Nors postmodernieji dekonstruktoriai „inkriminuoja“ jai požiūrį į subjektą kaip į tam tikrą monolitinį darinį, joje egzistuoja mąstymo apie subjektą kaip kolektyvinį „policentrinį“ darinį tradicija. Pakanka prisiminti Platono teoriją apie protinę, aistrinę ir geidžiantįją sielos pradus, Aristotelio augalinės, gyvulinės ir protingosios sielos triadą, garsiąją S. Freudo Id, Ego ir Superego „troiką“. Šią kalbėjimo apie subjekto vidinę struktūrą tradiciją galima pavadinti „hierarchine“ subjekto samprata. Joje subjektas „susmulkinamas“ į specializuotus tam tikroms funkcijoms atlikti sub-subjektus ar „homunkulus“. Iš tų funkcijų pobūdžio išvedama homunkulų „prigimtinė“ neįlygė ir tam tikra „natūrali“ jų subordinacijos tvarka. Visuminis subjekto elgesys aiškinamas kaip šių „homunkulų“ kooperacijos ir konflikto padarinys. Šioje perspektyvoje akrasija dažniausiai aiškinama kaip „natūralių“ subordinacijos santykių tarp „homunkulų“ sutrikimo padarinys, kurį galima lyginti su prastuomenės neklusnumu, maištais ir siautėjimais aplaidžiai valdomoje valstybėje.

Egzistuoja ir kita (radikalesnė) klasikinė filosofinė mąstymo apie subjektą kryptis, kuri atmeta monolitinį subjektą kaip galutinę duotybę. Čia „monolitinis subjektas“ skelbiamas iliuzija ar artefaktu. Jau Buddha mokė, kad jokio subjekto nėra, kadangi sąmonė yra panaši į upę, į kurią du kartus neįbrisi: tas Aš, kuris sekančią akimirką pakeis dabartinį Aš, yra kitas, naujas

³⁸ Žr.: Elster J. Introduction. In.: Elster J. (Ed.) *The Multiple Self*. Cambridge: Cambridge UP. 1985. P. 10–11.

Aš. Monolitinis subjektas čia eksproprijuojamas jo begalinės fragmentacijos būdu.³⁹ Ta pačia dvasia „subjektą“ traktuoja ir Jeanas Paulis Sartre'as, kai skelbia Ego refleksijos artefaktu, o psichologinį determinizmą (elgesio aiškinimą Ego savybėmis) – „daiktizmu“ (*chosisme*) ir „bloguotoju tikėjimu“ (*mauvaise foi*). Artima šiai kryptčiai yra ir garsijskeptinė Davido Hume'o „asmens tapatumo“ problemos analizė „Traktate apie žmogaus prigimtį“ (pirmos knygos ketvirtosios dalies šeštame skirsnyje). Čia aptinkame mintis, kurias galima interpretuoti ir kaip kompromiso tarp „hierarchinės“ ir „srautinės“ subjekto sampratų paieškas: „(...) Aš nerandu sieklai geresnio palyginimo už respubliką ar bendruomenę (*commonwealth*), kurioje keletą narių vienija valdžios ir subordinacijos santykiai ir iš kurių kyla kiti asmenys, kurie pratęsia tą pačią respubliką, jos dalims nepalijojamai besikeičiant. Kaip tam tikra atskira respublika gali pakeisti ne tik savo narius, bet ir savo įstatymus bei konstituciją, taip atskiras asmuo gali keisti savo charakterį ir polinkius (*dispositions*), neprarasdamas savo tapatumo“.⁴⁰

Viena iš galingiausių RPT analitinių priemonių yra lošimų teorija, kuri naudojama veikėjų strateginėms sąveikoms analizuoti. Būdingiausias tokių sąveikų pavyzdys yra veikėjų konflikto ir kooperacijos procesai, kai kiekvienas veikėjas siekia maksimizuoti savo naudą, tačiau jo pastangų rezultatai priklauso nuo kitų veikėjų, kurie savo veiksmus pasirenka vadovaudamiesi savo lūkesčiais apie pirmojo veikėjo pasirinki-

mą (ir atvirkščiai). Lošimų teorijos bei su ja susijusių RPT šakų analitinės priemonės gali būti pritaikytos taip pat ir „daugialypio subjekto“ terminais formuluojamai intertemporalinio pasirinkimo problemai nagrinėti. „Pagrindinė egonominės analizės (*egonomic reasoning*) strategija buvo interpersonalinės ekonominės teorijos pritaikymas intrapersonalinėms konflikto ir kooperacijos problemoms analizuoti. Teorijos, kurios ypač gerai tinka tokiam reikalui, yra derybų, kolektyvinio veiksmo, socialinio pasirinkimo, lošimų ir paskirstomojo teisingumo (*distributive justice*) teorijos“.⁴¹

„Smulkindami“ monolitinį subjektą į homunkuliarinius subsubjektus, vieni egonomai yra arčiau Buddhos, o kiti orientuojasi į „hierarchinio“ mąstymo tradiciją. „Budistai“ (jiems nuosekliausiai atstovauja D. Parfitas⁴², ne taip nuosekliai – Ainslie ir Elsteris) homunkuliariniais subsubjektais laikovienas pokitos sekančias laikines „monolitinio“ subjekto fazes. Nuosekliausiai šiuo keliu eina britų filosofas Derekas Parfitas, kuris teigia, kad asmenys egzistuoja tokia pat prasme, kokia egzistuoja nacijos kaip „kolektyviniai“ subjektai.⁴³ Subasmens, t. y. laikinės asmens fazės, skiriasi savo tikėjimais, norais ir interesais.

Taip paželgę į subjektą, intertemporalinio pasirinkimo problemos analizei ir galime pritaikyti žodyną bei analitines priemones, kurios ekonomikoje naudojamos „monolitinių“ veikėjų sąveikoms ir jų kolektyvinėms pasekmėms aiškinti. Toks žvilgsnis daro prasmingą ir argumentuotai

³⁹ Žinoma, šiais teiginis Buddhos mokymas yra stipriai stilizuojamas ar interpretuojamas. Smulkiau apie Buddhos psichologinę teoriją žr.: Koln S.-Ch. „The Buddhist Theory of ‘No-Self’“. In: Elster J. (Ed.) *The Multiple Self*. P. 233–265. Taip pat jo: *Le Bonheur-liberté*. Paris: Presses Universitaires de France, 1982.

⁴⁰ Hume D. *A Treatise of Human Nature*. Ed. Selby-Bigge L. A. Oxford: Clarendon Press, 1967. P. 261.

⁴¹ Elster J. „Weakness of Will and the Free Rider Problem“// *Economics and Philosophy*. 1985. Vol. 1. P. 232.

⁴² J. Elsteris D. Parfito asmens sampratą tiesiai vadiną „neobudistine“. Žr.: Elster J. „Introduction“. In: Elster J. (Ed.) *Multiple Self*. P. 28.

⁴³ Žr.: Parfit D. *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press. P. 277–278, 316, 332.

diskutuojamą klausimą, kuriuo užbaigėme anks-tesnį skyrių: kodėl iš viso būti transtemporaliai nuosekliam? Tare, kad esame kolektyviniai subjektai, susidedantys iš ilgiau ar trumpiau truncančių subsubjektų, matome, kad tie subsubjektai susiduria su problema, analogiška paskirstomojo teisingumo teorijoje sprendžiamai problemai: kurių kolektyvo narių interesai yra svarbesni? Kai kalbame apie „tikrų“ subjektų kolektyvą, tai, pavyzdžiui, klausiamo: ar valstybė turi labiau padėti jauniems žmonėms, ar pensininkams? Analogiškai galime paklausti apie tą „kolektyvą“, kurį sudaro subsubjektai: kieno interesai yra svarbesni – jaunųjų ar senųjų subsubjektų? Tarkime, kad išteklių kiekis subsubjektų kolektyvo, vardu „Jonas“, narių poreikiams tenkinti yra iš anksto duotas ir negali būti pakeistas. Tiems ištekliais sunaudoti galime sudaryti keletą skirtingų gyvenimo planų, kurie skiriasi tuo, kokia į 12 lygių dalių paskirstytų išteklių dalis kuriai subjonų bendruomenės daliai tenka (žr. 3 pav.). Jeigu teiksime pirmenybę „jaunimo“ interesams, tai teisingu turėtume laikyti gyvenimo planą A; jeigu pripažinsime senųjų subjonų interesus svarbesniais, pirmenybę turėtume teikti planui B. Bet gal teisingas gyvenimo planas yra C? Kaip išspręsti šį „interesų konfliktą“?

„Realiame gyvenime“ išteklių, kuriais disponuoja subjonų visuomenė, kiekis nėra iš anksto duotas. Vyresniųjų subjonų ištekliai priklauso nuo to, kiek uoliai jaunieji subjonai mokėsi ir dirbo dėl jų gerovės. Priklausomai nuo atskirų subjonų elgesio, visuminė Jono (subjonų „visuo-

	<i>Nuo 16 iki 30 metų</i>	<i>Nuo 30 iki 60 metų</i>	<i>Sulaukus 60 metų</i>
A	8	2	2
B	2	2	8
C	4	6	2

3 pav.

menės“) gerovė gali būti didesnė ar mažesnė. Atsižvelgdami į šią aplinkybę, galime siūlyti rinktis teisingą gyvenimo planą utilitaristinio kolektyvinės gerovės kriterijaus pagrindu⁴⁴. Tas kriterijus reikalauja kuo daugiau laimės kuo didesniam žmonių skaičiui. Taikomas subjonų bendruomenei, jis reikalauja iš kiekvieno subjono (t. y. Jono kiekvienu atskiru gyvenimo momentu) elgtis taip, kad iš jo elgesio kuo daugiau naudotų kuo didesnis skaičius būsimų subjonų (t. y. kad Jonas kuo ilgiau ir kuo laimingiau gyventų). Taikydami šį kriterijų interesų konfliktams tarp subjonų spręsti, susiduriame su tomis pačiomis problemomis, kurios „kamuoja“ utilitarizmą kaip socialinio teisingumo principą. Ar galime dalies visuomenės narių gerovę paaugoti vardan likusių jos narių gerovės, jeigu tokiu būdu pasiekama visuminė gerovė yra didesnė? Ar turime savo vaikystę ir jaunystę paaugoti savo senatvės labui? Ar teisingai elgiasi tėvai, kurie visą vaiko gyvenimą „organizuoja“ taip, kad jis suaugęs turėtų kuo geresnius „gyvenimo šansus“ (Maxo Weberio žodžiais)? Kiek teisingame gyvenimo plane turi būti atsižvelgiama į skirtingų gyvenimo fazių (subsubjektų) specifinius interesus?

Nereikalaudami vienodai vertinti būsimą ir dabartinę gerovę, bet leisdami būsimos gerovės dabartinę vertę eksponentiškai diskontuoti, suponuojame, kad racionaliame gyvenimo plane turi būti atsižvelgta mažų mažiausiai į mirtingumo statistikos duomenis (lyginamąsias tikimybes sulaukti tam tikro amžiaus). Ji leidžia anksčiau gyvenantiems subjonams mylėti vėlesnius subjonus kiek mažiau už pačius save. Tačiau kodėl su teisingu gyvenimo planavimu nesuderinamas hiperbolinis diskontavimas? Kodėl neteisinga „vyresniųjų brolių“ pavyzdžiu gyventi dabartimi, kiek-

⁴⁴Plg.: Ibidem. P. 321–347.

vienam subjonui mylint tik save, t. y. paimant iš gyvenimo viską, ką tik tam tikru gyvenimo momentu iš jo galima paimti, ir visiškai nesirūpinant kitais, vėlesniais, subsubjektais?

R. Nozickas, kuris kelia šį klausimą, atsako į jį taip: todėl, kad tokiu atveju pažeidžiamas demokratinis daugumos valios principas.⁴⁵ Jeigu susumuotume (žr. 1 pav.) tas Jono laikines fazes, kurių metu Jonas A vertina labiau už B, ir tas, kurių metu jis B vertina labiau už A, tai aptiktume, kad pirmosios trunka ilgiau už antrąsias. Akratiški subjonai yra mažuma ir todėl akraatiškas elgesys yra iracionalus. Kitaip sakant, jis iracionalus dėl tos pačios priežasties, dėl kurios neteisingu laikome tokį nehomunkuliarinio subjekto elgesį, kuris pažeidžia daugumos visuomenės narių interesus.

Struktūrinę analogiją tarp teisingos visuomenės santvarkos pasirinkimo ir racionalaus gyvenimo plano pasirinkimo problemų galime tęsti ir toliau. Vienoje iš normatyvinės socialinės teorijos tradicijų („kontraktualizme“), kurios ištakos siekia Thomaso Hobbes'o „Leviataną“, skiriama ikisocialinė žmonių gyvenimo būseną, kai kiekvienas atskiras veikėjas visomis techniškai efektyviomis priemonėmis siekia patenkinti savo interesus, ir socialinė ar pilietinė, į kurią gamtiniai individai pereina, sudarydami visuomeninę sutartį ir tapdami piliečiais. Analogiškai subsubjektų kolektyvas transformuojasi į racionalų subjektą, kitaip dar vadinamą asmeniu, kai susisaisto „racionalių gyvenimo planų“, savotiška konstitucija, kuri atitinka vienkus ar kitokius teisingumo kriterijus.⁴⁶

⁴⁵ *The Nature of Rationality*. P. 18.

⁴⁶ Struktūrinę panašumą tarp išankstinio susivaržymo (*precommitment*) priemonių individualiai akrašiškai įveikti ir konstitucijų (kurioms pakeisti nepakanka paprastos balsų daugumos), kaip priemonių prieš „kolektyvinę akrašiją“, ypač pabrėžia Elsteris. Žr.: Elster J. „Intertemporal Choice and Political Thought“. In: Loewenstein G., Elster J. (Eds). *Choice over Time*. P. 35–53.

Tačiau vienas dalykas yra sudaryti sutartį, o kitas dalykas yra jos laikytis. Kaip aiškina RPT, analizuodama kolektyvinio veiksmo problemą, veikėjai, sudarę sutartį, yra „kalinio dilemos“ situacijoje. Kiekvienas sutarties dalyvis suinteresuotas, kad kiti jos laikytųsi, tačiau pačiam sau jis linkęs padaryti išimtį. Šis atvejis, kai visi sutarties laikosi, o jis – ne, jam asmeniškai yra geresnis už tą, kur jos laikosi visi (t. y. taip pat ir jis pats), nes jis tokiu atveju naudoja bendrų pastangų vaisiais, prieš jų neprisidėdamas. Visuotinis sutarties laikymasis atskiram veikėjui yra geriau už jos visuotinį nesilaikymą. O pats blogiausias atvejis yra tas, kai veikėjas vienas vienintelis sutarties laikosi, o visi kiti jos nesilaiko. Tokiu atveju jis tampa kitų išnaudojimo auka. Jeigu tarsime, kad kiekvienas sutarties dalyvis rinksis tai, kas jam asmeniškai geriausia, turime daryti išvadą, kad nė vienas sutarties dalyvis jos nesilaikys. Toks elgesys yra dominuojanti strategija: jis yra optimalus ir tuo atveju, kai kiti veikėjai sutarties laikosi ir kai jos nesilaiko. Pirmu atveju jis naudosis bendrų pastangų vaisiais, neprisiimdamas kaštų. Antru atveju jis išvengs išnaudojimo. Šią situaciją vaizduoja matrica 4 pav.⁴⁷

		PETRAS	
		Laikytis sutarties	Nesilaikyti sutarties
JONAS	Laikytis sutarties	3, 3	1, 4
	Nesilaikyti sutarties	4, 1	2, 2

4 pav.

⁴⁷ Skaičiai šioje matricoje reiškia tam tikro rezultato vietą veikėjų pirmenybių tvarkoje nuo geriausio (4) iki blogiausio (1). Pirmas skaičius rodo rezultato vietą Jono pirmenybių tvarkoje, antras – Petro (jo vietoje galėtų būti ir „visi kiti“). Rezultatas „2,2“ yra lošimo „pusiausvyra“ – rezultatas, kurio turime laukti, galiojant ką tik išdėstytoms sąlygoms.

Tokioje pat kalinio dilemos situacijoje yra ir subjoniai, sudarantys Joną įprastine prasme. Kiekvienas iš jų, pavyzdžiui, Jonas-2000, yra suinteresuotas, kad anksčiau gyvenę Jonai (Jonas-1999, Jonas-1998 ir t. t.) laikytųsi bendro visų subjono „visuomenės“ gyvenimo plano, darbuodamiesi vardan jo gerovės. Tuo pačiu metu kiekvienas iš subjono norėtų padaryti išimtį sau. Užuo rūpinęsis rytojaus subjono, kuriam reikės skaityti pranešimą, reikalais, šiandieninis subjonas mielčiausiai nusnaustu, palikdamas rytojaus subjono rūpesčius jam pačiam. Nekooperatyvus, išsisukinėjamas elgesys yra dominuojanti šiandieninio subjono strategija. Jeigu šiandieninis subjonas taip ir pasielgs, tai Jono, kaip „kolektyvinio“ subjekto, elgesys bus akračiškas, t. y. intertemporaliai nenuoseklus.

Esminė interpersonalinių strateginių sąveikų analizės lošimų teorijos priemonėmis išvada skelbia, kad individualiai racionalus elgesys esant kalinio dilemos tipo situacijai turi kolektyviai iracionalių pasekmių. Egzistuoja ne vien Adamo Smitho aprašyta „nematoma ranka“, kai savanaudiškas racionalių individų elgesys užtikrina jo kolektyvinių pasekmių optimalumą, bet ir „nematoma siena“, kai kolektyviai optimalus rezultatas (3,3) yra nepasiekiamas būtent dėl to, kad visi veikėjai elgiasi individualiai racionaliai. Kaip matome, ši išvada galioja taip pat ir intrapersonalinėms strateginėms sąveikoms: iracionalus, t. y. transtemporaliai nenuoseklus, asmens elgesys yra subpersonaliai racionalaus elgesio „kolektyvinė pasekmė“. Tad pačią egonomiką galima interpretuoti ir kaip tokį RPT pritaikymą, kai iracionalus elgesys yra paaiškinamas jos pačios priemonėmis, t. y. endogenizuojamas.

Klausimas, kaip vis dėlto galimas transtemporaliai nuoseklus elgesys, yra ekvivalentiškas kolektyvinės veiklos teorijoje (ją galima vadinti

ir racionalios kooperacijos teorija) keliamam klausimui, kokiomis sąlygomis individualiai racionalūs veikėjai kalinio dilemos situacijoje vis dėlto gali „įveikti“ „nematomą sieną“, t. y. pasiekti kolektyviai racionalių rezultatų. Kaip jau sakėme, egonomika „apverčia“ tradicinį akračiosios problemos kėlimo būdą, klausdama ne apie akračiško, bet apie neakračiško elgesio priežastis. Su tokia pat situacija susiduriame ir kolektyvinės veiklos problemos atveju: tradicinėje sociologijoje savaime suprantamu dalyku buvo laikoma žmonių kooperacija, realizuojant bendrus interesus, o aiškinimo reikalaujančiu dalyku – nekooperatyvus elgesys. Analizuojant kalinio dilemos tipo situacijas lošimų teorijos priemonėmis, „natūraliu“, savaime suprantamu dalyku laikomas kooperacijos nebuvimas, išsisukinėjimas (*free riding*), vengimas bendradarbiauti realizuojant bendrą interesą. Paaiškinimo reikalaujantis dalykas yra kooperatyvus elgesys, užtikrinantis kolektyviai optimalų rezultatą.

Kaip paaiškė jo jau daugiau nei 30 metų⁴⁸ truncančiose diskusijose, kooperacijos problemos išspręsti RPT rėmuose nepavyksta, jeigu norime, kad sprendimas būtų ir logiškai nuoseklus, ir išsamus.⁴⁹ Sprendimo nuoseklumas reiškia, kad apie veikėjus nedarome prielaidos, kad jie arba dalis jų vadovaujasi kokiais nors kitais nei savo naudos sumetimais (t. y., kad jie nėra racionalūs egoistai). Sprendimo išsamumas reiškia, jog nedarome prielaidos, kad kooperacijos problemą išprendžia kokia nors pašalinė jėga, primenanti Hobbes'o Leviataną, baudžiantį išsisukinėtojus.

⁴⁸ Kolektyvinės veiklos problemą ką tik aptartu būdu pirmas suformulavo Mancuras Olsonas. Žr.: Olson M. Jr. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1965.

⁴⁹ Šios diskusijos rezultatų apžvalgą bei metateorinę analizę žr.: Lichbach M. *The Cooperator's Dilemma*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1996.

Toks sprendimas nėra išsamus, nes lieka neišku, kaip savo vidinę kooperacijos problemą jau pavyko išspręsti pačiam Leviatanui (valstybės aparatui ar valdančiajai grupei). Su analogiškais sunkumais susiduriame spęsdami „intrapersonalinės kooperacijos“ problemą. Kodėl anksčiau nei subsubjektai vis dėlto rūpinasi vėlesniųjų subsubjektų gerove, griebdamiesi jau aprašytų išankstinio susivaržymo priemonių?

Parfitas pateikia atsakymą į šį klausimą, primenantį interpersonalinės kooperacijos problemos sprendimą, kurį siūlo nenuoseklūs šios problemos analitikai.⁵⁰ Interpersonalinės kooperacijos problema labai lengvai „išsisprendžia“, jeigu tarsime, kad veikėjai yra motyvuoti ne racionaliai egoistiškai, bet altruistiškai arba etiškai. Parfito nuomone, subsubjektų kolektyvas sudaro vieną transtemporaliai nuoseklų kolektyvinį subjektą arba asmenybę todėl, kad tie subsubjektai yra etiškai motyvuoti, vadovaujasi ne savo interesais, bet moraline pareiga. „Tai reiškia, kad mano santykis su manąja rytojaus savastimi (*my relation to myself tomorrow*) yra panašus į santykį su kitu asmeniu“.⁵¹ „Mes privalome nedaryti mūsų būsimosioms savastims (*future selves*) to, kas būtų neteisinga (*wrong*) kitų žmonių atžvilgiu“.⁵² Esame daugiau ar mažiau monolitiški subjektai tiek ir todėl, kiek mus sudarantys subsubjektai elgiasi etiškai, moraliai vienas kito atžvilgiu. „Racionalus egoizmas“, kiek jis reiškia „ilgalaikių“ (t. y. visų būsimųjų subsubjektų ar jų daugumos) interesų realizavimą, yra ne savaimė suprantamas, gamtos duotas dalykas, o „etiško“, „altruistiško“ ar „pilietiško“ subsubjektų elgesio vienas kito atžvilgiu kolektyvinis padarinys.

Intrapersonalinės ir interpersonalinės „kalinio dilemos“ sprendimai yra glaudžiai tarpusa-

vyje susiję: jeigu „neišspręsta“ pirmoji dilema (t. y. subsubjektai, sudarantys „monolitinį“ subjektą, „išsisukinėja“ nuo įsipareigojimų vienas kitam), tai neturime pagrindo laukti, kad toks subjektas sugebės kooperatyviai elgtis taip pat ir kitų subjektų atžvilgiu. Tuo, kas negali pasikliauti savimi, negali pasikliauti ir kiti.

Neakratiško elgesio galimybės aiškinimai, kurie orientuojasi į hierarchinį subjekto modelį, labai primena Hobbes'o (neišsamų) tarpasmeninės kooperacijos problemos sprendimą. Šiuo atveju monolitinis subjektas yra išskaidomas ne į daugybę vienas po kito sekančių subsubjektų, bet į du ar daugiau koegzistuojančių monolitiškų subsubjektų, kuriuos gali sieti hierarchinio pavaldumo ar/ir komunikacijos santykiai. „Budistiniai“ subsubjektai negali vienas su kitu tiesiogiai komunikuoti ar pakartotinai susitikti. Kiekvienas jų trunka tik akimirką ir dingsta visiems laikams. „Korporacinių“ subjektą sudarantys subsubjektai, kurių pačių konsolidacija į „monolitus“ priimama kaip nebeaiškinama ir nebeanalizuojama duotis (todėl aptariamas sprendimas nėra išsamus), gali susitikti pakartotinai bei vienas kitą sankcionuoti. Jeigu subsubjektui, kuris atstovauja „visumos“ ar „ilgalaikiams“ interesams, pavyksta pajungti savo kontrolei savo kontragentą ar kontragentus, tai „visos sistemos“ elgesys yra nuoseklus, jeigu ne – tas elgesys yra akratiškas.

Egonomikoje tokiu būdu monolitinį subjektą analizuoja James S. Colemanas, kuris jo dalių (subsubjektų) santykius nagrinėja pasitelkdamas naujosios institucinės ekonomikos sąvokas, kuriomis analizuojamos savininkų (principalų) ir darbuotojų (agentų) santykių problemos moderniose korporacijose.⁵³ Problema, kuri šiuo atveju iškyla, yra tokia: kokias turi būti

⁵⁰ Ibidem. P. 227–239.

⁵¹ Parfit D. *Reasons and Persons*. P. 287–288.

⁵² Ibidem. P. 320.

⁵³ Žr.: Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*. Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1990. P. 503–530.

firmos struktūra (konstitucija), kad agentai panaudotų jiems patikėtus išteklius ne savo, bet savininkų interesams maksimizuoti? „Savininkus“ Colemanas tapatina su tuo monolitinio subjekto komponentu, kurį amerikiečių sociologas ir socialinis psichologas Georgas Herbertas Meadas vadino „Me“ (savastimi), o agentus – su Meado „I“ (Aš).⁵⁴

Panašiai mąsto ir Davidsonas, kai jis neapsiriboja klausimu, ar akrasija apskritai egzistuoja, ir svarsto, kaip ji galėtų būti paaiškinta.⁵⁵ Amerikiečių filosofas sieja akrasiją su subjekto (paties Davidsono vartojamas terminas yra *mind* – sąmonė) vidinės komunikacijos sutrikimais. Veikėjas pasirenka ne tą veiksmą, kuris yra optimalus visų jo turimų pagrindų atžvilgiu, bet tą, kuris yra geriausias tik dalies tų pagrindų atžvilgiu, kai jo sąmonėje išsiskiria autonomiška posistemė, menkai te bendraujanti su likusiomis jos dalimis. Tą santykinai autonomišką posistemę, kuri laikinai uzurpuoja elgesio kontrolę, irgi galima laikyti tam tikru homunkuliariniu subsubjektu.⁵⁶

3. Egonomika, homunkuliarinis funkcionalizmas ir „subjekto ekspropriacijos“ problema

Skaitytojui, gerai susipažinusiems su postmodernistinės filosofijos literatūra, gali pasirodyti, kad egonomika tėra pavėluotas anglosaksiškos filo-

sofinės tradicijos indėlis į „subjekto ekspropriacijos“ projektą, kurį nuo seno vykdo kontinentiniai mąstytojai. Tačiau panašumai tarp egonomikos ir kontinentinio diskurso „subjekto ekspropriacijos“ tema yra gana paviršutiniški. „Subjekto ekspropriacija“ gali vykti dviem skirtingais būdais, panašiai kaip ir kokio nors Benjamino Kordušo dvaro ekspropriacija. Dvaras gali būti ekspropriuotas arba jį nacionalizuojant, paverčiant jį „visuomenine“ (visų ir niekieno nuosavybe), arba Mykolo Krupavičiaus 1923 m. Lietuvoje panaudotu metodu – jį išparceliuojant.

„Nacionalizuojanti“ subjekto ekspropriacijos strategija būdinga struktūralizmui ir poststruktūralizmui šiuolaikinėje filosofijoje ir humanistikoje, kurie jį teoriškai „likviduoja“, aiškina mi subjektą kaip tam tikrą ideologinį „fantazmą“ (Louis Althusseris), kultūrinę-semiotinę konvenciją, tarnaujančią kūrų pajungimui disciplinuojančiai Didžiojo Anonimo biofizinei valdžiai ar tekstų masės išplėstinei autoreprodukcijai (Michel Foucault). Žvelgiant į „subjektą“ iš šios „nacionalizuojančios“ perspektyvos, jis yra tam tikra „socialinė konstrukcija“, kurios egzistavimą lemia socialinių sistemų funkciniai imperatyvai. Jeigu egonomikos elgesį su „subjektu“ ir galima vadinti jo „ekspropriacija“, tai yra „krupavičinė“ ekspropriacija, kuri privačios nuosavybės („subjekto“) kaip tokios nepanaikina, bet tik ją susmulkina. Kaip matėme, subjekto „smulkinimas“ nėra svetimas ir klasikinei filosofinei tradicijai. Išvalga, kad „egzistuoja daugiau būdų konceptualiai padalyti (*conceptually to slice*) asmenį į dalis, negu būdų nulupti katinui kailį“⁵⁷, nėra specifiškai „postmoderni“. Tapatindami „subjekto ekspropria-

⁵⁴ Taip G. H. Meado terminus siūlo versti Vylius Leonavičius. Žr.: Leonavičius V., „Georgas Herbertas Meadas ir asmens savimonės teorija“. *Sociologija*, 1998, Nr. 2. P. 142–143.

⁵⁵ Žr.: Davidson D. „Paradoxes of Irrationality“. Moser P. K. (Ed.) *Rationality in Action*. Contemporary Approaches. Cambridge: Cambridge UP, 1990. P. 459–464.

⁵⁶ Juolab, kad Davidsonas savo pastabas akrasijos aiškinimo klausimu formuluoja straipsnyje, skirtame išliekamajai S. Freudo idėjų reikšmei nušviesti. Skirtingai nuo Freudo, Davidsonas vengia substancializuoti savo „autonomines posistemas“, laikydamas jas efemerikiškai ir idiosinkratiškais dariniais.

⁵⁷ Sousa de R. *The Rationality of Emotion*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1987. P. 22.

ciją“ su jo dalijimu į „homunkulus“, turėtume pradėti „subjekto ekspropriacijos“ istoriją nuo Platono.

Žvelgdami iš analitinės ir postanalitinės filosofijos perspektyvos, egonomiką turėtume veikiau vertinti kaip pažintinį projektą, kuriuo siekiama ne „subjektą“ likviduoti, tačiau iki galo išsemti šios sąvokos euristines galimybes. Šiuolaikinėse kontinentinių filosofų diskusijose „subjekto“ ekspropriacijos ar „žmogaus“ mirties klausimu dažnai užmirštama, kad anglosaksiškoji filosofinė tradicija turi savo specifinį „subjekto“ likvidacijos projektą. Tai yra vadinamasis bihevizmas – metodologinė „elgesio mokslų“ (*behavioural sciences*) platforma, kur mokslisku pripažįstamas tik toks žmogaus ir kitų organizmų elgesio aiškinimas, kuris formuluojamas vien išorinių stimulų bei elgesio reakcijų (priežasčių ir pasekmių) kalba.

Šis aiškinimo idealas negali būti įgyvendintas, jeigu elgesį aprašome šiuo metu vartojama kasdiene kalba. Kompetentingas šios kalbos vartotojas kartu su ja įsisavina ir tam tikrą specifinę elgesio teoriją, kuri šiuolaikinėje literatūroje psichologijos ir socialinių mokslų filosofijos klausimais yra vadinama „liaudies psichologijos“ (*folk psychology*) vardu. Pamatinės šios teorijos žodyno sąvokos yra „noras“, „tikslas“, „nuomonė“, „veiksmas“, „veikėjas“ (arba „subjektas“). Šios teorijos rėmuose elgesį aiškiname aprašydami jį kaip veiksmus, kurie veikėjui yra priemonės pasiekti tam tikrų tikslų, patenkinti tam tikrus norus. „Liaudies psichologija“ yra seniausia iš mūsų šiuo metu naudojamų teorijų. Kadai, mitologinio mąstymo epochoje, ji buvo universali teorija. Maxo Weberio „pasaulio atkerėjimas“, be kitų dalykų, reiškė ir laipsnišką jos taikymo sferos apribojimą.

Nuosekliu natūralistiniu požiūriu, kurį grynai bihevizistai, taip pat ir žmogiškojo elgesio aiš-

kinime „liaudies psichologija“ turi užleisti vietą priežastinei, neteleologinei elgesio teorijai. Bihevizistai kritikavo psichologines teorijas, kurios nenutraukia konceptualinių saitų su „liaudies psichologija“. Tuos saitus su liaudies psichologija išsaugo visos tos psichologinės teorijos, kurios žmogiškąjį elgesį aiškina nuomonių ir tikslų kalba. Tokius aiškinimus bihevizistai kaltina vadinamąja „homunkuliarizmo“ klaida: išorinis veikėjo elgesys aiškinamas postuluojuant jo „viduje“ slypintį pamėklišką antrininką („homunkulą“), vadinamą Aš, „subjektu“, „siela“. Toks aiškinimas esąs pseudoaiškinimas, kadangi paties homunkulo elgesys lieka arba nepaiškintas, arba aiškinamas daugiau ar mažiau eksplitiška nuoroda į dar vieną (ard daugiau), „jame“ ar už jo „slypintį“ homunkulą ir t. t.⁵⁸

Pradedant 70-aisiais jau praėjusio šimtmečio metais bihevizizmą „elgesio moksluose“ palaiapsniui išstūmė kognityvizmas. Kognityvistinė žmogiškojo elgesio aiškinimo metodologija remiasi principu, kad paaiškinti tam tikrą elgesio formą reiškia sukurti kompiuterinę programą, kuri gali tą elgesį imituoti. Tyrinėtojas, kuriantis tokią programą, traktuoja žmogiškąjį elgesį tokiu būdu, kurį amerikiečių filosofas Danielis C. Dennettas vadina „konstrukcine nuostata“ (*design stance*), skirdamas ją nuo „fizikinės nuostatos“ (*physical stance*) ir intencionalios nuostatos (*intentional stance*).⁵⁹ Fizikinę nuostatą žmogaus elgesio atžvilgiu užima neurofiziologas ar neurochemikas, tiriantis tą me-

⁵⁸ Ypač griežtas „homunkuliarizmo“ kritikas buvo amerikiečių psichologas Burhus F. Skinneris. Žr.: Skinner B. F. *Beyond Freedom and Dignity*. N.Y.: Knopf, 1971; taip pat jo: *About Behaviorism*. N.Y.: Random House, 1974.

⁵⁹ Žr.: Dennett D. C. *Brainstorms. Philosophical Essays on Mind and Psychology*. Hassocks: Harvester Press, 1979. P. 3–23.

džiaginių substratą (*hardware*), kuriame fiziškai realizuojamos elgesio programos (*software*), kurias tyrinėtojas, besiremiantis konstrukcine nuostata, siekia rekonstruoti kompiuterinių programų pavidalu. Fizinė ir konstrukcinė nuostatos iš esmės skiriasi savo žodynais. „Konstruktorius“ naudoja matematinės algoritmų teorijos žodyną, aprašydamas žmogiškąjį elgesį kaip vadinamosios „Turingo mašinos“ funkcinių būsenų seką. „Fizikas“ naudojasi neuroanatomijos ir neurofiziologijos žodynu. „Konstruktorius“ gali menkai tenusimanyi apie neuroanatomijos ir neurofiziologijos dalykus, panašiai kaip programuotojui nebūtina nusimanyi apie kompiuterio kaip medžiaginio artefakto sandarą. Intencionalios nuostatos laikomės, kai aprašome ir aiškiname žmonių, gyvūnų ar mašinų (pavyzdžiui, termostato) elgesį liaudies psichologijos kalba.

Dennetto pateikiamoje intencionalios nuostatos charakteristikoje ypatingos reikšmės egonomikai įvertinti turi „homunkuliarinio funkcionalizmo“ doktrina, kuri iš dalies reabilituoja elgesio aiškinimus, operuojančius „subsubjektais“ ar „homunkulais“.⁶⁰ Amerikiečių filosofas teigia, kad aiškinimai homunkulų veiksmis nebūtinai yra empiriškai tušti (tautologiški) ar euristiškai neproduktyvūs. Jis pabrėžia, kad tokio tipo aiškinimai yra neišvengiami pakeliui į visavertį „konstrukcinį“ elgesio aiškinimą Turingo mašinos funkcinių būsenų terminais. „Dirbtinio intelekto“ konstruktorius, kurdamas programą, kuri modeliuoja tam tikrą žmogišką kompetenciją (pavyzdžiui, sugebėjimą suprasti klausimus anglų kalba), pradeda nuo problemos aprašymo intencionalios nuostatos (antropomorfinė) kalba. Jis išskaido ją į smulkesnes problemas, tas – į

dar smulkesnes ir t. t., kol pasiekiamas lygis, kai išspręsti problemą reikia atpažinti vieną iš dviejų skaičių: 0 arba 1. Pasiekus šį analizės lygį, elgesio aprašymas gali būti išverstas į funkcionalistinę Turingo mašinos būsenų kalbą. Iki tol analizė lieka intencionalios nuostatos ribose. Veikėjo elgesys aiškinamas kaip didesnės ar mažesnės homunkulų armijos, organizuotos į komitetus, pakomitečius ir t. t., kolektyvinio darbo rezultatas. Tie homunkulai – tai subveikėjai, kurie yra specializuoti vykdyti tam tikrus dalinius uždavinius (pavyzdžiui, prisiminti, skirti, kontroliuoti ir t. t.). Jie patys gali susidėti iš homunkulų, sprendžiančių dar paprastesnius uždavinius ir t. t., kol pasiekiamame pačių primityviausių homunkulų lygį. Jų sugebėjimai apsiriboja 0 ir 1 skyrimu. O visas „subjektas“ tokios analizės požiūriu pasirodo esąs labai panašus į hierarchiškai organizuotą korporaciją su vidine struktūra, panašia į tą, kurią vaizduoja organizacijų vidaus struktūros diagramos. Toks aiškinimas yra informatyvus tiek, kiek aukštesniojo lygio homunkulų sudėtingesnė kompetencija yra paaiškinama kaip žemesniojo lygio (vis „kvailesnių“ ar „primityvesnių“) homunkulų kooperacijos kolektyvinis produktas.

Iš esmės tokia metodologine strategija naudojasi visos psichologinės teorijos, kuriose žmogiškasis elgesys aiškinamas, skiriant „psichikoje“ funkcionaliai specializuotus skyrius, tų skyrių poskyrius ir t. t. Jos lieka intencionalioje nuostatoje, o kartu – ir liaudies psichologijos dirvoje. Anksčiau aptarti egonominiai transtemporaliai nuoseklus elgesio aiškinimai yra atskiras šitos Dennetto aprašomos homunkuliarinio funkcionalizmo strategijos pritaikymo atvejis. Tik šiuo atveju ji taikoma ne kognityviniams, bet motyvaciniam elgesio aspektams. Jeigu vertinsime egonominis racionalaus elgesio ir jo anomalijų aiškinimus Dennetto siūlomais kriterijais, tai galime pripažinti juos informatyviais tais atvejais, kai

⁶⁰ Žr.: Ibidem. P. 80–81; 122–123. Žr. taip pat: Lycan W. „Form, Function and Feel“. *Journal of Philosophy*, 1981, Vol. 78, Nr. 1. P. 24–50.

subsubjektų elgesys savo racionalumu neprilygsta (ir tuo labiau – nepranoksta) aiškinamo elgesio racionalumui. Panašu, kad šį kriterijų „budistinės“ egonomikos teorijos gali patenkinti geriau už „hierarchines“, kadangi „hierarchinėse“ teorijose vienam iš „homunkulų“ priskiriamas racionalumo lygis, netgi pranokstantis kvazikolektyvinio elgesio racionalumo lygį. Kvazikolektyvinis elgesys nėra toks racionalus, koks jis galėtų būti, kadangi „racionalųjį pradą“ reprezentuojančiam subsubjektui ne visada pavyksta pažaboti „žemesnius subsubjektus“ („sielos pradus“).

Dennettas pabrėžia, kad sąvokos ir distinkcijos, kuriomis operuojame intencionalioje nuostatoje, negali būti ontologizuojamos. Jos turi tik instrumentinę vertę. „Nuomonės (*belief*) sąvokos vaidmuo yra panašus į svorio centro sąvokos vaidmenį, o („liaudies psichologijos“ – Z.N.) kalkuliacijos, kuriomis išvedami numatymai (*predictions*), yra labiau panašūs į tuos skaičiavimus, kuriuos atliekame jėgų paralelogramo pagalba, negu į tuos, kuriuos atliekame, naudodami brėžinį, vaizduojantį svertus ir sraigatus mašinos viduje (*with a blueprint of internal levels and cogs*). Taigi liaudies psichologija yra instrumentalistiška ta prasme, su kuria turėtų sutikti pats aršiausias realistas: mano ji liaudies psichologijos versija teigia, kad žmonės tikrai turi nuomonės ir norus – taip pat, kaip jie turi svorio centrus, o Žemė turi ekvatorių. Reichenbachas skyrė dvi teorinių terminų referentų rūšis: *illata* – teoriškai postuluotas esybės, ir *abstracta* – susijusias su tam tikru skaičiavimu esybės arba loginius konstruktus (*calculation-bound entities or logical constructs*)“.⁶¹ *Abstracta*, o ne *illata* (pastarųjų pavyzdžiais galėtų būti

„elektrono“ ar „geno“ sąvokos) statusą turi ir egonomikos sąvokos. Taigi klausimas, kiek ir kokių subsubjektų „iš tikrųjų“ sudaro subjektą, nėra korektiškas. Pasirinkimas tarp alternatyvių veikėjo modelių yra pasirinkimas tarp skirtingų „kalkuliacinių įtaisų“, kurie leidžia daugiau ar mažiau tiksliai numatyti veikėjo elgesį. „Homunkuliaristinės“ psichologinės ir egominės teorijos yra vertingos ir net būtinos kaip tarpstotės pakeliui į visavertį mokslinį elgesio aiškinimą. Tačiau toks visavertis elgesio aiškinimas, atskleidžiantis jo tikruosius mechanizmus, yra galimas tik laikantis konstrukcinės ir fizikinės nuostatos. Liaudies psichologija yra gera todėl, kad dauguma atvejų kol kas neturime nieko už ją geresnio.

Dennetto dėstoma „liaudies psichologijos“ statuso samprata implikuoja, kad ja kaip niekur nieko galėtume naudotis vienas kito elgesiui numatyti ir tuo atveju, jeigu jos visavertės mokslinės alternatyvos jau egzistuotų, – panašiai kaip tebesakome „Saulė leidžiasi“ ar „Saulė kyla“, nors po Koperniko žinome, kad šie teiginiai yra klaidingi. Geodezininkai Žemės paviršiaus matavimams tam tikrais atvejais tebe naudoja Ptolemėjaus astronominės teorijos formules, kadangi jos jų tikslams yra patogesnės. Taip ir liaudies psichologijos sąvokos bei teoremos yra tokie patogūs ir daugumai praktinio gyvenimo tikslų pakankamai tikslūs elgesio numatymo instrumentai, kad nebūtų reikalo jų atsisakyti, net jeigu paaiškėtų, kad „norai“ ar „nuomonės“ yra tokio pat tipo sąvokos kaip planetų epiciklai Ptolemėjaus astronomijoje. Konstrukcinės ir fizikinės nuostatos žodynu suformuluotas teorijas perprastų tik specialistai, naudojantys jas tam tikriems specialiams tikslams (pavyzdžiui, psichinėms ligoms gydyti ar robotams konstruoti).

⁶¹ Dennett D. C. *The Intentional Stance*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1987. P. 52–53.

Pasiremami Dennetto „liaudies psichologijos“ prigimties ir statuso analize⁶², galime pabandyti taip suformuluoti principinę analitinės ir postanalitinės filosofijos poziciją kontinentinėje filosofijoje diskutuojamu „žmogaus mirties“ klausimu: tol, kol kalbėsime apie savo elgesį „liaudies psichologijos“ žodynu, liksime „subjektais“ ar „žmonėmis“, kokiais ligi šiol buvome. Žvelgiant iš šios perspektyvos, būti subjektu – reiškia būti būtybe, kuri savo ir į save panašių būtybių elgesį aprašo ir aiškina „intencionaliomis idiomomis“ – „nuomonės“, „noro“, „tikslas“ terminais.

Tiesa, šis požiūris nėra vienintelis galimas. Vadinamojo „eliminacinio materializmo“ atstovai (Patricia S.⁶³ ir Paul M. Churchland,⁶⁴ Stephen Stich⁶⁵) „liaudies psichologijai“ numato kiek kitokį likimą, labiau primenantį alchemijos ir astrologijos likimą. Jie atmeta instrumentalinę „liaudies psichologijos“ ir intencionalias idiomias naudojančių „mokslinių“ psichologinių teorijų interpretaciją ir teigia, kad tos teorijos turi būti laikomos tiesiog klaidingomis. Jos gali nustoti būti gyvybinga žmonių parankinių žinių atsargų dalimi. Kartu eliminacinis materializmas implikuoja ir kiek kitokią laikyseną „žmogaus mirties“ perspektyvų klausimais. Jeigu kada nors žmonės pradėtų visuose „kasdieniškuose“ kontekstuose savo ir į save panašių organizmų elgesį aiškinti ir numatyti ne liaudies psichologijos, bet, pavyzdžiui, „konektyvis-

tinio“ (*connectionist*) neuromokslo⁶⁶ ar pan. žodynu, tai tokią permainą kalbinėje praktikoje tikrai galėtume pavadinti „subjekto ekspropriacija“, „žmogaus mirtimi“ ir galbūt Friedricho Nietzsche's išpranašauto „antžmogio“ gimimu.⁶⁷

Išvados

1. Egonomika yra interdisciplininė tyrimų sritis, naudojanti šiuolaikinės racionalaus pasirinkimo teorijos žodyną bei analitines priemones klasikinei akrasijos problemai nagrinėti.

2. Klasikinė ir egonominė akrasijos problemos analizė skiriasi dviem atžvilgiais: apibrėžimu ir problemos formulavimo būdu. Klasikinėje tradicijoje akračiškais vadinami laisvai ir sąmoningai padaryti poelgiai, prieštaraujantys geriausiam veikėjo sprendimui. Egonomikoje akrasija vadinamas intertemporaliai nenuoseklus elgesys, kurį analitiškai vaizduoja hiperbolinė dabartinės būsimųjų gėrybių vertės diskontavimo funkcija. Klasikinei tradicijai rūpi, kodėl žmonės kartais elgiasi neakračiškai. Egonomika šį klausimą apverčia, klausdama, kaip apskritai yra galimas transtemporaliai nuoseklus elgesys.

3. Egonomika aiškina transtemporaliai nuoseklų elgesį kaip iracionalių žmogiško elgesio tendencijų viena kitą neutralizuojančios sąveikos produktą. Sugebėjimas manipuluoti šiomis tendencijomis yra gyvenimo eigoje įgyjama kompetencija.

⁶² Apie šiuolaikines diskusijas šiais klausimais smulkiau žr.: Lycan W. G. (Ed.) *Mind and Cognition A Reader*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.

⁶³ Žr.: Churchland P. S. *Neurophilosophy*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1986.

⁶⁴ Žr.: Churchland P. M. *Eliminative Materialism and Propositional Attitudes*. *Journal of Philosophy*. 1981. Vol. 78. Nr. 2. P. 67–90.

⁶⁵ Stich S. P. *From Folk Psychology to Cognitive Science*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1983.

⁶⁶ Žr.: Churchland P. M., Sejnowski T. J. „Neural Representation and Neural Computation“. In: Lycan W. G. (Ed.) *Mind and Cognition*. P. 224–252.

⁶⁷ Tokia galimybė savo garsioje knygoje „Filosofija ir gamtos veidrodis“ žaidžia taip pat ir Richardas Rorty, kai pasakoja apie įsivaizduojamą „Antipodų“ planetą, kur vaikai nesako „mama, man skauda“, bet „mano smegenys yra būsenoje S14“ ir pan.

4. Kaip ir daugelis klasikinės filosofijos srovių, egonomika suproblemina monolitinio subjekto sąvoką, jį traktuodama kaip subsubjektų hierarchiją arba suskaidydama jį į daugybę laikinių fazių-subsubjektų, kurių santykius galima analizuoti racionalaus pasirinkimo teorijos analitinėmis priemonėmis.

5. Intrapersonalinių subsubjektų santykių analizė racionalaus pasirinkimo teorijos anali-

tinėmis priemonėmis atskleidžia akrasijos problemos ir interpersonalinės racionalių egoistų kooperacijos (kolektyvinės veiklos) problemos struktūrinę analogiją bei ryšį.

6. Akrasijos analizė subsubjektų santykių terminais gali būti laikoma D. C. Dennetto išanalizuotos metodologinės strategijos – „homunkuliarinio funkcionalizmo“ – atskiru pritaikymu.

AKRASIA AND SELF IN EGONOMICS

Zemonas Norkus

Summary

The article introduces Lithuanian reader into problematic of interdisciplinary discourse called egonomics or piceconomics, and gives metatheoretical assessment of its achievements. Egonomics can be defined as the study of the strategic interaction of successive motivational states within the person using the vocabulary and analytical techniques of the rational choice theory. As its most distinguished representatives are considered Jon Elster, George Ainslie, George Loewenstein, Thomas Schelling, Robert Nozick. The article consists of introduction and three sections. Introduction gives brief outline of the classical problem of akrasia in its most famous formulation proposed by Donald Davidson. The first section compares Davidsonian conceptualization of akrasia with the egonomic one. Two important differences are discussed. (1) Egonomics defines akrasia as intertemporally inconsistent choice analytically described by hyperbolic discounting function. In traditional (Davidsonian) perspective, akrasia is free intentional action against the better (conditional) judgement. (2) In the traditional view, the baseline is nonacraic behaviour. Such behaviour is background against which the „anomaly“ of akrasia must be explained. Egonomics offers a kind of „Copernican“ reversal of this view, drawing upon the work of Richard Herrnstein. He formulated and substantiated „matching law“ conceived as universal law of behaviour. This law implies that „normal case“ is hyperbolic discounting and „meliorating“ or „locally maximizing“ behaviour. Such behaviour is background to consider the intertemporally consistent, globally maximizing behaviour as „anomaly“ or explanatory problem. This behaviour is conceived in egonomics as manifestation of learnable skill to use extrapsychic

and intrapsychic techniques of precommitment. Most important case of these techniques are personal rules which were considered in the traditional philosophy of mind and action under the name of willpower. There are compared explanations of this phenomenon proposed by G. Ainslie, J. Elster and R. Nozick. These explanations converge in the paradoxical conclusion that transtemporally consistent behaviour is possible, if irrational tendencies within the „self“ are mutually neutralizing and counterbalancing. The second section investigates the potential of rational choice theory to renovate the vocabulary used for description and self-description of human self. This renovation is interpreted as continuation and rational reconstruction of the traditional discourse on the „multiple self“. Two main versions of this discourse are distinguished. In the first version (e.g. Buddha), „monolithic self“ is fragmented into the successive selves; in the second one (e.g. S. Freud), it is considered as hierarchical structure. Both versions have their pendants in the egonomics, where Derek Parfit proposes neobuddhist theory of self, and James S. Coleman works with the concept of corporate self. He redescribes the relationship between Me and I in the vocabulary used by new institutional economics to analyse the relations between principal and agent. When the self in the neobuddhist perspective is fragmented into the temporally successive „selves“, their relations can be described in terms of bargaining theory, collective action theory, social choice theory, game theory, and the theory of distributive justice. Such redescription reveals many illuminating parallels and intertwining between the problem of intertemporally consistent choice and the problem of interpersonal cooperation. The interperso-

nal problem of distributive justice has its pendant in the problem of choice of rational life-plan, and the problem of overcoming akrasia is paralleled by that of preventing free riding in the collective action theory. The concluding third section contains a metatheoretical discussion which includes (1) the comparison of egonomics with the recent discourse on „death of man“ or „expropriation of subject“ in the continental philosophy, and (2) assessment of the explanatory value of egonomics. On the (1), article maintains that egonomics cannot be considered as belated Anglo-Saxon contribution to the continental project above-mentioned. Rather, it is pursuing the goal to exhaust the remaining epistemic potential of the „intentional stance“. On the (2), egonomic fragmentation of the „monolithic self“ is considered as the application of

explanatory strategy called by Daniel C. Dennett „homuncular functionalism“. Like the „homuncular“ *façon de parler* in the cognitive science, egonomic talk on „multiple self“ cannot be ontologized or reified. Under certain conditions homuncular functionalist mode of analysis can have explanatory power and play heuristically indispensable role as way-station to the scientific explanation of behaviour, accomplished in the vocabularies of the construction stance and of the physical stance. Egonomics can be considered as kin to cognitive science. Cognitive science naturalises the problematic of traditional epistemology. Egonomics can be considered as naturalization of the analytic philosophy of action.

Key words: akrasia, rational choice theory, inter-temporal choice, homuncular functionalism.

Įteikta 2000 06 20